18.01.94

Илм—ўзни билмакдир

МАЪРИФАТ

MARIFAT

معرفت

Халқ зиёлилари газетаси *1931 йилдан чиқа бошлаган* 1994 йил 12 январь, чоршанба № 3-4 (6591). Баҳоси сотувда эркин нархда.

● НУРСУЛТОН НАЗАРБОЕВ БОШЧИЛИГИДАГИ ҚОЗОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ ДЕЛЕГАЦИЯСИ УЗБЕКИСТОНГА ТАШРИФ БУЮРДИ.

● 14 ЯНВАРДА ЖУМҲУРИЯТИМИЗДА ИЛК БОР ВАТАН ҲИМОЯЧИЛАРИ КУНИ НИШОНЛАНАДИ.
● ШОКИРЖОН РАҲИМИЙ ОРИФ СИЙМОЛАРДАН БИРИ ЭДИ.

● ҚУНДА МИНГ БОР ЭЛ КУЗИДАН УТГАН ШОИР.
● ЛОТИН ЁЗУВИГА АСОСЛАНГАН УЗБЕК АЛИФБОСИ ҲАҚИДАГИ ҚОНУННИНГ ЛИСОНИЙ ШАРҲИ.
● МАСАЛЧИНИ ҲЕЧ КИМ «БУТАМ» ДЕМАС...

Ўзбекистон—Қозоғистон

ҲУЖЖАТЛАР ИМЗОЛАНДИ

10 январь куни Нурсултон Назарбоев бошчилигидаги Қозоғистон Республикаси давлат делегацияси Тошкентга келди.

Шу куниёқ Тошкентдаги Халқлар дўстлиги саройида Қозоғистон Республикаси Президенти Нурсултон Назарбоев билан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов бошчилигидаги давлат делегациялари ўртасида музокаралар бўлиб ўтди. Унда иккала мамлакат раҳбарлари Ўзбекистон ва Қозоғистон Республикалари ўртасида ягона иқтисодий ҳудуд барпо этиш тўғрисидаги шартномани ва Қозоғистон давлат делегациясининг ташрифи якунлари ҳақидаги қўшма баёнотга имзо чекдилар. Ҳукумат даражасида иккала республика ўртасида фан, таълим, маданият, соғлиқни сақлаш, сайёҳлик ва спорт соҳаларидаги ҳамкорликни янада ривожлантириш тўғрисида битим ва бошқа ҳужжатлар имзоланди.

Музокараларда иккала мамлакат ўртасида 1992 йил 24 июнда имзоланган дўстлик, ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисидаги шартноманинг ижроси хусусида ўзаро фикр алмашилди.

* * *

Суратда: ҳужжатларни имзолаш пайти.

УзА.

АСПИРАНТЛАРГА ДАВЛАТ СТИПЕНДИЯЛАРИ

Республикамизда илм-фанни янада ривожлантириш учун турли тадбирлар амалга оширилмоқда. Таълим-тарбиянинг асосий ўчоғи бўлган мактаб, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари фаолиятини кучайтириш, ўқувчи, талаба ва аспирантларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан рағбатлантириш учун қатор ғамхўрликлар қилинмоқда. Бу борада яқинда юз берган яна бир янгилик ҳаммамизни қувонтирди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1993 йил 5 февралдаги «Ўзбекистоннинг ўқувчи ёшларини рағбатлантириш чоралари тўғрисида»ги Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 25 мартдаги «Ўзбекистоннинг ўқувчи ёшларини тақдирлаш ва моддий рағбатлантириш тўғрисида»ги қарорига, шунингдек, «Аспирантлар учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат стипендиялари ва уларни тайинлаш тўғрисида»ги Низомга кўра 1994 йилги аспирантлар учун биринчи марта Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат стипендиялари жорий этилди.

Илмда изчил изланишлар олиб бораётган, соҳалари бўйича ўзига хос илмий тадқиқот ишларини амалга ошираётган Тошкент давлат дорилфунунининг «Математик физика» кафедраси аспиранти Собир Сафоев, ЎзФА зоология институтининг «Сув зоологияси» бўлими аспиранти Муҳаммадрасул Назаров, Тошкент кимё-технология институтининг «Ёғлар технологияси» кафедраси аспиранти Дилъйра Ваҳобова, II Тошкент давлат тиббиёт институти аспиранти Аброрхон Акмалов, ЎзФА «Кибернетика» илмий ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли Системали тадқиқотлар институтининг «Машинасозликда лойиҳалаш системаларини автоматлаштириш» сектори аспиранти Ўктам Нишоновлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг давлат стипендияларини олишга сазовор бўлишди.

****

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИ КУНИНИ БЕЛГИЛАШ ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши ҚАРОР ҚИЛАДИ:

Ўзбекистон Республикаси халқ таълими ходимлари куни этиб октябрь ойининг биринчи якшанбаси белгилансин.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти
И. КАРИМОВ.

Тошкент шаҳри,
1993 йил, 29 декабрь.

****

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни

ВАТАН ҲИМОЯЧИЛАРИ КУНИНИ БЕЛГИЛАШ ТЎҒРИСИДА

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг мамлакат мустақиллигини ҳамда ҳудудий яхлитлигини, халқимизнинг тинч ҳаётини ва мустақилликни мустаҳкамлаш йўлидаги бунёдкорлик меҳнатини ҳимоя қилишдаги, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги аҳамиятини, шунингдек, Ўзбекистон ҳудудида жойлашган ҳарбий тузилмаларнинг 1992 йил 14 январдан республика юрисдикциясига ўтказилганлигини инобатга олиб, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши ҚАРОР ҚИЛАДИ:

14 январь — Ватан ҳимоячилари куни этиб белгилансин.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти
И. КАРИМОВ.

Тошкент шаҳри,
1993 йил, 29 декабрь.

Американикларнинг ўзбекистонлик фарзандлари

УЛАР ҚАНДАЙ ЎҚИБ, ҚАНДАЙ ЯШАМОҚДАЛАР?

Ўзбекистон жаҳонга росмана юз ўгирмоқда. Дунё халқлари уни кун-бакун таниб, тан олмоқда. Алқисса, хорижий давлатлар билан ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий алоқаларимиз тобора кенгайиб бормоқда. Натижада кўплаб соҳаларда жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Бу ҳол жумҳурият халқ таълими тизимида ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Ўқув-тарбия ишлари давр талабларига ҳамоҳанг равишда такомиллашиб, мазмунан янгиланмоқда. Шаҳар—қишлоқларимизда замонавий турдаги ўқув муассасалари таркиб топмоқда, юзлаб ёшларимиз чет мамлакатларда сабоқ олмоқдалар ёхуд тажриба-малакаларини оширмоқдалар. Халқ таълими мутасаддилари ва мутахассислари ҳам тез-тез хорижда бўлиб, илғор ўқиш-ўқитиш усулларини ўрганмоқдалар, ҳамкасблари билан ўзаро фикр алмашмоқдалар. Жумладан, жумҳурият халқ таълими вазири Жўра ЙЎЛДОШЕВ яқинда Япония ва Америка бўйлаб хизмат сафарида бўлиб қайтди. Биз у кишига бир неча саволлар билан мурожаат қилдик.

— Жўра Ғаниевич, шубҳасиз, бу галги сафар таассуротларингиз ҳақида ҳам тегишли давраларда сўзлаб берасиз, чунончи, муштарийларимизни ҳам Япония ва АҚШ таълим тизимининг мазмунидан, технологиясидан, илғор анъана-тажрибаларидан, ютуқларидан воқиф этасиз, деган умиддамиз. Ҳозирча эса бизни, янаям аниқроғи, айрим ота-оналаримизни ҳамда муаллимларимизни қизиқтирадиган баъзи саволларга жавоб берсангиз...

— Бажонидил!

— Маълумки, айни пайтда Тошкентда Таълим ва тил ўргатиш бўйича Америка ҳамкорлик жамияти («АКСЕЛС») фаолият кўрсатмоқда. У асосан ўқувчилар, талабалар ва аспирантлар орасидан энг иқтидорлиларини саралаб, уларни ўқишга жойлаштириш билан шуғулланади. Янги ўқув йилининг бошида «АКСЕЛС» билан жумҳурият Халқ таълими вазирлиги ўртасида тузилган ўзаро шартномага мувофиқ, юқори синф ўқувчиларидан 48 нафари бир йиллик ўқиш учун Америкага юборилган эди. Ўшандан буён тўрт ойдан ортиқ вақт ўтди. Бу баъзи ишларни сарҳисоб қилиш, хулосалар чиқариш учун етарли муддат. Бинобарин, иқтидорли ёшларимиз бугунги кунда мусофир юртда қандай ҳаёт кечирмоқдалар? Уларнинг таълим олишлари қай тарзда бормоқда? Ҳойнаҳой, АҚШда бўлганингизда ушбу масалалар билан ҳам қизиққандирсиз?

— Албатта! Аммо бу ҳақда гапиришдан олдин бир нарсани алоҳида таъкидлаб ўтишни истардим. Биз жумҳуриятимиздаги жаҳоний ўзгаришлар туфайли кейинги вақтларда чет элларга бориб ўқиётган ёшларимизнинг тақдири билан мудом қизиқиб келаяпмиз. Гоҳида хат-хабарлашиш, гоҳида тегишли вакилларимизни юбориш орқали уларнинг ҳол-аҳволларидан хабардор бўлиб турибмиз. Бироқ халқимизда бир нақл бор: «Минг марта эшитгандан бир бор кўрган афзал». Худди шу боис сафарга отланаётганимда, АҚШда таълим олаётган ўғил-қизларимиз билан учрашиб, юзма-юз мулоқотда бўлишни, уларнинг ҳаёти ва ўқишлари қай йўсинда кечаётганлиги билан танишишни дилимга тугиб қўйган эдим. Инчунун, ниятимга эришдим ҳам. Ўзбекистоннинг АҚШдаги фавқулодда ва мухтор элчиси Фаттоҳ Тешабоев, элчихонамизнинг масъул ходимлари Бахтиёр Иброҳимов, Жаҳонгир Ғаниев ҳамда Тошкентдаги жумҳурият гинекология ва акушерлик илмий-тадқиқот институтининг бош директори Дамин Асадов билан биргаликда «АКСЕЛС» идорасида махсус учрашув ўтказдик. Шу аснода бўлган давра суҳбатида ёш ҳамюртларимиздан бир гуруҳи — Андижон вилояти Охунбобоев шаҳридаги Собир Раҳимов номидаги 1-мактаб ўқувчиси Дилдора Тожибоева, Самарқанддаги 37-мактаб ўқувчиси Сергей Широв, Навоий шаҳрида жойлашган 1-мактаб-лицей талабаси Катя Ермакова, пойтахтимиздаги 101-ҳамда 102-мактаб ўқувчилари Стас Войцехович, Дурдона Жалиловалар қатнашдилар.

Ўқувчиларимизнинг мамнуният билан таъкидлашларича, американиклар уларнинг пухта билим олишлари учун барча зарур шарт-шароитларни яратиб бераётган эканлар. Аввало, бу юртдаги таълим дастури мураккаб эмас, ниҳоятда соддалаштирилган. Бу бир жиҳатдан ўқувчиларни ортиқча зўриқишдан халос этса, бошқа жиҳатдан ўтилган сабоқларни батафсил ва чуқур ўзлаштиришига ёрдам беради. Иккинчидан, ёшлар қайси соҳага кўпроқ қизиқсалар, ўқув жараёнида шунга дахлдор фанларни танлаб, чуқурроқ ўрганиш имконига эгадирлар. Бу уларнинг келгусида касбларининг ҳақиқий усталари бўлиб етишишларида муҳим аҳамият касб этади. Айтишларича, бизнинг ўғил-қизларимиз кўпроқ нотиқлик санъати, инглиз тили, тарих, халқ маданияти, информатика йўналишлари бўйича пухта билим олиш йўлини танлашган экан. Учинчидан, АҚШда ўқиш масъулияти асосан ўқувчилар зиммасида. Шунга кўра, улар олдин маълум тайёргарликдан ўтадилар. Сўнгра синовлар бошланади. Ўқувчиларнинг билими ва қобилияти баллар воситасида баҳоланади. Дастурларни рисоладагидек ўзлаштира олмаганлар, етарли балл тўплай олмаганлар ўз устларида янада кўпроқ ишлашга мажбур бўладилар.

— Матбуот орқали ўқиб, орқаворотдан эшитишимизча, Америкада ўқиётган ёшларимиз турли штатлардаги фуқароларнинг оилаларида истиқомат қилар эканлар. Бундан ташқари, немис, испан ва бошқа миллатлар фарзандлари билан бирга таълим олишар экан. Бу ҳоллар уларни ўқиш ва яшаш жараёнида қийнаб қўймаётганмикин?

— Тўғри, кишининг ўзи яхши билмаган юртда, тилини тушунмаган одамлар орасида яшаши анча мушкул. Бироқ ёшликда юрт кўрганга, тил ўрганиб, пухта билим олганга нима етсин! Бизнинг ўқувчиларимиз эҳтиёжи учун кетадиган сарф-харажатларни «АКСЕЛС» ўз зиммасига олган. Ўқувчиларга ҳар ойда юз доллардан нафақа ажратилмоқда. Шунингдек, улар дарсдан бўш вақтларида ишлаб, қўшимча даромад топмоқдалар. Айтайлик, бирор хонадон соҳиблари вақтинчалик қаергадир кетадиган бўлсалар, айрим болаларимиз уларнинг турар жойларидан, рўзғор юмушларидан хабар олиб туришар, эвазига келишувга биноан нақд доллар олишар экан.

Давоми бешинчи бетда.

Гапнинг нақди

ИНСОФ САРИ БАРАКА

Яқинда Бешариқда бўлдим. Бозор оралаётганимда гўшт дўконларидаги янги гўшт-ёғнинг нархи эътиборимни тортди. Бу ерда мол гўштининг килоси беш минг сўмдан, қўй гўшти олти-етти минг сўмдан сотилаётган экан. Думба ёғининг нархи ҳам шу атрофда. Айтишларича, Фарғона вилоят ҳокими ибратли чора-тадбирларни қўллаб, нарх-навони анча тартибга келтираётган экан. Демак, кўп нарса вилоят, шаҳар ва туман ҳокимларига боғлиқ экан. Фарғоналиклар нарх-навони бирмунча арзонлаштиришга, уни назорат қилишга эришибдилар. Бошқалар ҳам улардан ўрнак олсалар, шубҳасиз, халқ олқишига сазовор бўлардилар.

А. АШУРОВ.

МАЪНАВИЯТСИЗ ТАРАҚҚИЁТ БЎЛМАЙДИ

Яширишнинг ҳожати йўқ. Бизда китобхонлик ва унга муносабат ёмон. Собиқ кутубхона мудири сифатида мен бу ҳақда кўп ўйлайман. Бу ҳолнинг сабабларини ўзимча таҳлил қилишга уринаман, хонадонларга кирсам, биринчи галда китоб жавонини қидираман. Айрим хонадонларда чиройли жавонларга китоблар териб қўйилган. Аммо булар хўжакўрсинга қилингани сезилиб туради. Негаки, асарларнинг мазмуни, қаҳрамонлари ҳақида сўрасангиз, уй эгаси ўқимагани аниқ бўлади.

Қишлоқ кутубхоналари тор ва қоронғу биноларда жойлашган. Мутолаа қилиш учун шароит йўқ ҳисоби, янги асарларни деярли учратмайсиз. Устига устак, кутубхоналар кўпинча берк бўлади. Чунки бу ерга маърифат излаб келувчилар саноқли. Кутубхона мудирларининг тез-тез алмашиб туриши, ўз ишига совуққонлиги китобхонлар сафининг камайишига олиб келмоқда. Лоақал йилда бир марта тадбирлар ўтказилмаслигини-ку, гапирмаса ҳам бўлади. Ёзувчи ва шоирлар билан учрашувлар уюштириш орзулигича қолиб келмоқда. Янги китоблар тарғиботи эса йўқ ҳисобида. Айрим кутубхоналар мактабга яқин бўлгани учун ўқувчиларни мажбурлаб аъзо қилишади ёки кутубхоначи ишчи-деҳқоннинг уйига бориб китоб ташлаб келишга мажбур.

Билмадим, бу кетишда маънавиятимизнинг аҳволи не кечади? Лекин бир нарса аниқ—инсон ўқимай қўйса, онги ўтмаслашади, фикрлаш қобилияти сусаяди.

Нурбек РАҲИМ.

14 январь—Ватан ҳимоячилари куни

МУҚАДДАС БУРЧ

Тобора ўз мустақиллигини мустаҳкамлаётган Ўзбекистон келажагини ҳарбийни ипидан игнасигача биладиган зобитлар бош-қошчилигидаги миллий армиясиз тасаввур этиш қийин. Нега деганда юртнинг озодлигини, элнинг ҳурлигини кафолатлайдиган асосий манбалардан бири ҳарбий куч-қудратдир.

Бу борада республикамизда талайгина юмушлар қилинмоқда. Жумладан, 75 йилдан бери мавжуд бўлиб келаётган Тошкент олий умумқўшин командирлари билим юрти 1993 йилдан бошлаб нафақат умумқўшин командирларини, балки чегара қўшинлари, артиллерия қўшинлари ва шахсий таркиб билан ишлайдиган зобитларни ҳам тайёрлайдиган бўлди. Билим юрти нуфузи ҳам ошмоқда. Ўтган йилги танловда бир ўринга етти талабгор ҳужжат топширди. Қувонарли томони шундаки, унда сабоқ олаётганларнинг кўпчилигини ўзбеклар ташкил этади. Келгусида улар ўз Ватанининг содиқ ҳимоячилари бўлиб етишади. Зеро, она юрт, она заминни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир.

Суратда: билим юрти курсантлари дам олиш хонасида.

А. МАМАДАМИНОВ олган сурат.

МАҲОРАТ МАКТАБИ

Ўқитувчиларнинг педагогик малакаларини оширишда кўрик-танловлар ўзига хос маҳорат мактаби вазифасини ўтамоқда. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, республика Ўқув-методика марказининг 1993 йилги иш режаларига мувофиқ яқинда Андижон вилоятининг Хонобод шаҳрида республика умумтаълим мактаблари ва ҳунар билим юртлари жисмоний тарбия ўқитувчиларининг навбатдаги бешинчи анъанавий ижодий кўрик-танлови ҳамда Андижон, Фарғона, Наманган вилоятлари жисмоний тарбия ўқитувчиларининг семинар-кенгаши бўлиб ўтди.

Бу йилги ижодий кўрик-танловида Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё вилоятларидан ташқари барча вилоятлар ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳридан жисмоний тарбия бўйича вилоят кўрик-танлови ғолиблари қатнашдилар. Умумтаълим мактабларида дарс ўтиш методикасини такомиллаштириш бўйича 18 ўқитувчи, синфдан ташқари соғломлаштириш ишлари бўйича 7 ўқитувчи ва ҳунар билим юртларидан 8 ўқитувчи ўз маҳоратларини намойиш қилди.

Жисмоний тарбия ўқитувчиларининг ижодий кўрик-танловида кўрсатилган барча янгиликлар ва уларнинг мазмуни умумтаълим мактабларининг янги дастур талабларига тўла жавоб беради. Дадил айтиш мумкинки, бу галги ижодий кўрик-танлов аввалги йилларда ўтказилган кўриклардан дарс ва синфдан ташқари ишларнинг шакл ва методлари ижодий бойитилганлиги билан фарқ қилади.

Ғолибларни тақдирлашга бағишланган янги мажлисда Андижон вилоят халқ таълими бошқармасининг бошлиғи Ж. Халилов, шаҳар ҳокимининг муовини Х. Назиров, Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг жисмоний тарбия бўлими бош мутахассиси М. Шокиров, «Меҳнат ўринбосарлари» кенгашининг раиси М. Ҳайдаровлар иштирок этишди. Ғолибларга вилоят ва Хонобод шаҳар ҳокимияти томонидан ажратилган пул ва қиммат баҳо совғалар топширилди. Биринчи ўринларни эгаллаган кўрик-танлов қатнашчилари «Халқ маорифи аълочиси» нишони билан тақдирландилар.

Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари жисмоний тарбия ўқитувчиларининг минтақавий семинар-кенгаши иштирокчилари учун давра суҳбати ташкил этилиб, жисмоний тарбияга тааллуқли кўпгина саволлар ойдинлаштирилди.

Аҳтам МИРЗАЕВ,
РЎММнинг жисмоний таълим ва чақириққача ёшларни тарбиялаш бўлими бошлиғи.

Дарсларни кузатганда

ИСТЕЪДОДНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Бешариқ туманининг Тожикистонга чегарадош қисмида поёни тоғларга туташиб кетган бир қишлоқ бор. Бу кўҳна, маскан қадимдан Рапқон деб аталади. Қишлоқдан туман, вилоят, республика, ҳатто ундан ҳам каттароқ доираларга танилган улуғ, машҳур кишилар етишиб чиққан. Қишлоқ такрорланмас, гўзал манзараларга эга. Табиати сўлим, ҳавоси тоза, ери серҳосил. Табиатининг нафислиги киши диққатини ўзига тортади.

Қишлоқ муаллимлари ҳам шунга мос, маънавий баркамол. Мактаблари серфайз, моддий жиҳатдан бақувват. Биз 44-ўрта мактабда бўлиб, риёзиёт фани ўқитувчиси Худойназар Имомназаровнинг бир соатлик машғулоти билан танишдик.

Тўғриси, туман халқ таълими бўлимида Худойназар Имомназаровнинг муаллимлик фаолияти ҳақида гапириб беришганида, мен уни забардаст, салобатли одам сифатида тасаввур қилган эдим. Домла билан юзма-юз бўлганимизда, тахминларим аксинча бўлиб чиқди. Худойназар ака содда, аммо ҳаракатчан киши экан.

Математика хонасидамиз. Бирор сония ўтар-ўтмас машғулот бошланди. Синф тахтасига мавзу ёзилди: «Координата нури». Олдинги дарсда болалар кесма ва нур ҳақида умумий маълумот олишган экан. Асосан «сочма» саволлар асосида ўтилган дарс такрорланди. Масалан, «Кесма нима?» деган саволга бир ўқувчи содда қилиб: «Кесма деганда биз чизиқнинг икки нуқтаси орасидаги масофани тушунамиз», дея жавоб берди. Навбатдаги ўқувчиларнинг жавоблари ҳам рисоладагидек, қониқарли бўлди.

Маълумки, 5-синф болалари машғулотларда асосан математика фанига киришга доир мавзуларни ўтишади. Мазкур мавзу ҳам ўқувчиларга келажак учун замин эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтилди. Зеро, кесма ва нур геометрик элемент бўлиб, юқори синфлардаги математика ва геометрия, чизмачилик, умуман, схема чизиб ишланадиган дарсларда йўналишларни, координатларни белгилашда ишлатилади.

Машғулотнинг иккинчи қисмида болалар мавзуга доир мисол ва масалалар ечишга ўтишди. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, домла дарсда амалий машғулотларга асосий эътиборни қаратаркан. Бу нарса ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида бўлиб ўтган қисқа, ранг-баранг ва кўп савол-жавоблардан аён бўлди.

Дарс асосан икки хил: баҳс-мунозара ҳамда ўқитувчи-ўқувчи мулоқоти услубида ўтказилди. Бир соатлик дарс машғулотида муаллимнинг дирижёрлик қобилияти, талабчанлиги кўзга яққол ташланди. Шундай бўлишига қарамай у дарс жараёнида ўқувчиларга бирорта огоҳлантириш бермади. Болалар эса ёшларига хос қувноқ, анчагина эркин, тортинчоқ ва ҳозиржавоб эдилар. Агар биз ўқитувчи меҳнатига болалар билими даражаси билан баҳо берадиган бўлсак, Худойназар аканинг узоқ йиллик меҳнати, изланишлари самарасиз кетмаганлигининг гувоҳи бўламиз.

— Ёшим 58 да. Олий тоифали математика ўқитувчисиман,— дейди у киши. 37 йилдан буён мактабда дарс бераман. Узоқ йиллик тажрибаларимнинг самараси тимсолида, мақтанишга йўймайсиз, бир машғулотда бир неча услубда дарс ўта оламан. Лекин гап бунда эмас. Услуб биз учун фақат восита, мақсад эса болаларни билимли қилиш, бир соатлик дарсдаёқ уларнинг фикрий доирасини кенгайтиришдан иборат. Қолаверса, математика дарсларида ҳамма услубларни қўллайвериш ярамайди. Бу фан аниқликни, қисқаликни ва соддаликни талаб этади.

— Дарсда техника воситалари ва кўргазмали қуроллардан кам фойдаландингиз. Буни қандай тушуниш мумкин?

— Аввало, бу мавзу анчагина содда, унга техника воситаларини, кўргазмали қуролларни олиб кирмаса ҳам бўлади. Муҳими, схемаларни синф тахтасига чизаман, болалар кўчириб олишади. Бунинг фойдаси кўп. Шунингдек, биз болаларни таянч материалларга камроқ ўргатишимиз керак. Чунки келажакда улар координата нури устида ишлаётганларида олдиларида ҳар доим ҳам кўргазмали қурол бўлавермайди.

— Машғулотларда иқтидорли болаларга муносабат ҳам ўзгачароқ бўлса керак?

— Албатта. Математикадан чуқурлаштирилган синф очганмиз. Унда фақат иқтидорлилар ўқийди. Умуман, мен ҳамма болаларда ҳам аввало тиришқоқлик, тезкорлик ва масъулият ҳисларини тарбиялашга ҳаракат қиламан. Бу услуб уларга фан сирларини ўргатишда «калит» вазифасини ўтайди.

Олий ўқув юртига кириш ниятида юрганларни уйимда, бўш вақтимда тайёрлайман. Уларнинг билимларини тест усулида тез-тез синаб тураман. Ҳозирча бу ўқувчиларнинг ҳаммаси машғулотларни муваффақиятли ўзлаштирмоқдалар.

— Қандай муаммолар бор?

— Юқори синф математика дарсликлари содда ва тушунарли эмас. Жуда серахборот. Болалар қийналишяпти. 5-синфлар учун эса ҳалигача янги дарслик йўқ...

Аваз ҲАЙДАРОВ,
ўз мухбиримиз.

КИМЁГАР ОЛИМЛАРИМИЗ КИМЛАР?

Кимё фанининг равнақига ҳисса қўшган қанча-қанча чет эллик олимлар ҳақида етарлича маълумотга эгамиз. Хўш, бу соҳада халқимиз орасидан чиққан олимлар-чи?! Шу ҳақда гап кетадиган бўлса, ўқувчиларимиз кўпинча бармоқ тишлаб қолишади. Ҳолбуки, асрлар давомида дунёга даҳолар етиштириб берган ўзбек халқи орасида машҳур кимёгар олимлар ҳам анчагина. Бу олимларнинг ҳар бирининг ҳаёти, илмий фаолияти ўзига хос ва такрорланмасдир.

Республикамизда кимё фани ва саноатини ривожлантиришга ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшган етук олимларнинг илмий ишлари ва фаолиятлари хусусида ўқувчиларга батафсил маълумот берадиган пайт етиб келди, менинг назаримда. Ҳеч бўлмаганда, мактаб дастуридаги темаларни ўтаётганда мавзуга боғлаб ўзбек кимёгарлари ва уларнинг қилган ишлари билан таништириб борсак, фойдадан холи бўлмасди. Масалан, О. Содиқов химия институтида ўғитлар лабораториясини ташкил этган бўлса, М. Набиев ўз назарий кузатувлари натижасида аммиак селитрасини олиш усулини ишлаб чиққан, К. Асқаров юқори ҳароратда тез учувчан эритмалардаги полимерларни яратган бўлса, Х. Усмонов пахта, ёғоч целлюлозаси структураси назариясининг асосчиларидан биридир. Хуллас, бу фан фидойилари кўпчиликни ташкил этади.

Биз ўқитувчилар ана шуни ҳисобга олиб, ўзбек кимёгар олимлари, уларнинг илмий изланишлари тўғрисида маълумот бериб борсак, ёшларнинг кимё фанига қизиқишлари янада ортарди.

Назорат АКМАЛОВА,
Тошкентдаги 55-ҳунар-техника билим юрти ўқитувчиси.

ИНСОНПАРВАРЛИК — БОШ МЕЗОН

Маълумки, 1994 йил 1 июлдан эътиборан «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги янги қонун амал қила бошлайди. Шу муносабат билан халқ таълими тизимида меҳнат қилаётган ўқитувчилар, тарбиячилар ва таълимнинг бошқарув ташкилотларидаги ходимлардан вазирликка кўплаб саволлар келиб тушмоқда. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ишлар бошқармаси бошлиғининг муовини Ҳасан ЗУФАРОВ ана шу мавзуда республика Ижтимоий таъминот вазирлигининг пенсия ва нафақалар бўлими бошлиғи Раҳматилла Холмуродов билан суҳбатлашди.

— Собиқ СССР даврида пенсия ҳақидаги қонун билан янги қонуннинг туб фарқи нималардан иборат?

— Мустақил республикамизнинг 1993 йил 3 сентябрда қабул қилинган «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги янги қонуни собиқ СССРнинг бу борадаги қонунидан катта фарқ қилади. Аввало, мазкур қонун республика Конституциясига мувофиқ тарзда ишлаб чиқилган ва унда ривожланган мамлакатлар тажрибалари эътиборга олинган. Иккинчидан, у илгариги қонуннинг айрим камчилик ва нуқсонларига чек қўяди. Учинчидан, аҳолини ижтимоий ҳимоялашни ва таъминотини бир тизимга солади. Эндиликда пенсия пули миқдори меҳнат фаолиятининг давомийлиги ва унинг салмоғи ҳамда сифатига қараб белгиланади.

Булардан ташқари, қонунни ишлаб чиқишда республикамиз табиий шароити ҳам хисобга олинган. Пенсия турлари классификацияси ҳам соддалаштирилган. Ривожланган мамлакатлардаги каби бу қонун уч турдаги — ёшига доир пенсия, ногиронлик пенсияси ҳамда боқувчисини йўқотганлик пенсиясини тайинлашни назарда тутади.

Амалдаги қонунга биноан, халқ таълими муассасаларининг айрим ходимларига шу соҳадаги махсус стажлари учун кўп йиллик хизмат пенсияси пули шахснинг ёшидан қатъи назар тайинланарди. Аммо пенсия пули миқдори пенсияга чиқишдан олдинги тариф ставкасининг 40 фоизи миқдорида белгиланарди. Янги қонунда эса халқ таълими ходимлари учун имтиёзли, яъни 3-рўйхат бўйича муддатидан 5 йил олдин пенсия тайинлаш кўзда тутилган. Ходимлар имтиёзли пенсия таъминоти ҳуқуқига эга бўлишлари учун махсус меҳнат фаолиятлари камида 25 йил бўлиши зарур.

— Ўқитувчи ва тарбиячи касбларидаги эркакларнинг 55 ёшдан, аёлларнинг эса 50 ёшдан пенсияга чиқиши кўзда тутиладиган таклифлар бор эди. Улар қандай ҳал этилди?

— Қонуннинг 12-моддаси «к» бандига мувофиқ ўқитувчилар ва бошқа маориф ходимлари сифатида эркакларнинг шу касбдаги махсус иш стажлари 25 йил бўлганда, аёллар учун 20 йил бўлганда умумий асосда пенсияга чиқадиган фуқаролардан 5 йил илгари, яъни имтиёзли тарзда пенсияга чиқадилар.

Имтиёзли пенсия таъминоти ҳуқуқини берувчи касб ва лавозимлар рўйхати республика Меҳнат вазирлиги ва Халқ таълими вазирлиги томонидан тузилиб, Вазирлар Маҳкамаси қарори билан тасдиқланади. Ҳозир бу масалада тегишли иш олиб борилмоқда.

Эркакларга 25 йиллик, аёлларга 20 йиллик иш стажи учун иш ҳақининг 55 фоизи ва ундан зиёд бўлган ҳар бир тўлиқ йил учун иш ҳақининг 1 фоизи миқдорида пенсия ҳақи оширилади.

— Устама ҳақ нима? У халқ таълими ходимларининг пенсия пулини белгилашда амал қиладими?

— Қонуннинг 28-моддасида кўзда тутилган устама ҳақлар барча фуқароларга тегишли бўлиб, уларнинг қайси тоифага тааллуқлилигига боғлиқ. Масалан, имтиёзли пенсияга чиққан ўқитувчи 1-гуруҳ ногирони ва уруш даврида фронт орқасида ишлаган, дейлик. Демак, у кишининг пенсия пулига иккита устама — 1-гуруҳ ногирони бўлгани учун иш ҳақининг 75 фоизи ва фронт ортида ишлагани учун эса энг кам ойлик иш ҳақининг 30 фоизи миқдорида устама ҳақ қўшилади.

— Ижтимоий таъминот бўлимлари пенсия пули миқдорини қандай тартибда белгилайдилар?

— Юқорида таъкидлаганимиздек, 1993 йил 3 сентябрдаги қонунга мувофиқ, пенсия пули миқдорини ҳисоблаш учун ўртача бир ойлик иш ҳақи фуқаронинг пенсияга мурожаат этишдан олдинги бутун меҳнат фаолияти давомидаги қаторасига келган исталган 5 йиллик иш ҳақини 60 га бўлиш йўли билан аниқланади. Бунда аниқланган ўртача бир ойлик иш ҳақининг миқдори, қонуннинг 31-моддасига мувофиқ, энг кам иш ҳақининг 7 бараваридан ошиб кетмаслиги керак.

Меҳнат фаолиятининг давомийлигига қараб бу иш ҳақига нисбатан пенсия пулининг асосий миқдори аниқланади. Масалан, 35 йиллик меҳнат стажи бўлса, иш ҳақининг 65 фоизи, 40 йиллик меҳнат стажи бўлса, 70 фоизи, 45 йиллик меҳнат стажи бўлса 75 фоизи миқдорида пенсия пулининг асосий миқдори белгиланиб, ундан кейин қонуннинг 28-моддасида қайд этилган устама ҳақ қўшилади.

— Ўқитувчи ва халқ таълимининг бошқа ходимлари деганда кимлар назарда тутилади?

— Бу саволларга махсус рўйхат тайёрланиб тасдиқлангандан, кейин батафсил жавоб берилади. Ушбу масала юзасидан ҳозир ишлар давом этмоқда.

— Хусусий ёки чет эл мактаби ва лицейларида ёлланиб ишлаётган ўқитувчиларнинг пенсия пуллари қандай тартибда тўланади?

— Хусусий ва лицейларда ёлланиб ишлаётган ёхуд якка тартибда бошқа ишлар билан шуғулланган фуқаролар ҳам умумий асосдаги, агар пенсия жамғармасига бадал тўлаб турган бўлсалар, пенсия таъминотига ҳақли бўладилар.

— Пенсия фондига иш ҳақининг бир фоизи олиб қолинмоқда. Улар қачон ва қандай тартибда қайтарилади?

— Фуқароларга тўланаётган пенсия пули ва унга қўшиб бериладиган қўшимчалар пенсия жамғармалари ҳисобидан тўланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир фуқаро пенсия жамғармаларига бадал тўлаши лозим.

— Пенсияга чиққан ўқитувчи ва тарбиячини маъмурият ишдан бўшатиши мумкинми?

— Пенсияга чиққан ишчи, хизматчи, давлат ва жамоа хўжалиги аъзосини пенсияга чиққанлиги учун ишдан бўшатиш қонунда кўзда тутилмаган.

— Умуман, имтиёзли пенсияни қандай тушуниш мумкин? Имтиёзли пенсияга чиқиш муносабати билан, ўз-ўзидан маълумки, харажатлар ортади. Бу харажатлар қандай маблағлар ҳисобидан тўланади?

— Амалдаги ва янги пенсия қонунларида кўзда тутилган имтиёзли пенсиялар ишчи, хизматчи ва жамоа хўжалиги аъзоларининг бажараётган лавозими, вазифаси, касби ва ишига қараб уч тоифага бўлинади:

— муайян иш стажига эга бўлганда, ёшидан қатъи назар (уларнинг турлари Қонуннинг 10-моддасида батафсил келтирилган), тўланадиган пенсия;

— иш шароити ўта зарарли ва жуда оғир шароитда ишлаганларга пенсия ёшини 10 йилга қисқартириб пенсияга чиқариш (11-модда);

— иш шароити оғирлиги ва алоҳида касблар учун пенсия ёшини 5 йилга қисқартириб пенсияга чиқариш (12-модда). Қонунда мана шундай меҳнат шароитининг оғирлигини ва касб мураккаблигини ҳисобга олиб имтиёзли пенсия тайинлаш кўзда тутилган. Уларга тўланадиган пенсия пуллари ҳам умумий асосларда пенсия жамғармасидан тўланади (айрим турлардан ташқари).

1994 йил 1 июлдан эътиборан барча турдаги пенсия пуллари, фуқароларнинг қаерда ва ким бўлиб ишлашидан қатъи назар, пенсионер яшаб турган жойдан тўлиқ тўланади.

— Илгари шаҳар, вилоят, республика аҳамиятига молик пенсионерлар бўлар эди. Янги қонунда ҳам шундай тоифалар мавжудми?

— Янги қонунга мувофиқ шахсий пенсия бўлмайди. Барча фуқароларга бир хил тартиб ва қоида асосида пенсия пули тайинланади. Бироқ айрим фуқароларнинг республика тараққиёти олдидаги алоҳида хизматларини эътиборга олиб, қонуннинг 28-моддаси «к» бандида кўзда тутилганидек, умумий асосларда тайинланган пенсия пулига энг кам иш ҳақининг 100 фоизидан 150 фоизгача қўшимча ҳақ берилади. Бу масалада махсус низом ишлаб чиқиляпти.

АТТЕСТАЦИЯ ВА АККРЕДИТАЦИЯ МАСАЛАЛАРИГА БАҒИШЛАНДИ

Яқинда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигида «Олий ва ўрта махсус ўқув юртлари кадрлари малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш муассасаларини аттестация ва аккредитациядан ўтказиш муаммолари» мавзуида амалий-услубий семинар машғулоти бўлиб ўтди.

Анжуманни Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазири Жўра Абдуллаев кириш сўзи билан очиб, олдинда турган долзарб вазифалар хусусида ўз фикрларини билдирди.

«Таълим муассасаларини аттестация ва аккредитациядан ўтказиш ҳақида»ги Низомнинг бажарилиши тўғрисида вазир ўринбосари Исломжон Турсунов маъруза қилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги Давлат инспекцияси бошлиғи З. Юсупов, Давлат инспекцияси бошлиғининг ўринбосари И. Иброҳимовларнинг маърузалари «Олий ва ўрта махсус ўқув юртларини аттестация ва аккредитациядан ўтказишнинг 1994 йил режалари» тўғрисида бўлди.

Муҳокамаларда Тошкент давлат дорилфунунининг ректори Т. Жўраев, Тошкент давлат ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш институтининг проректори А. Ражабов, Самарқанд давлат қишлоқ хўжалиги институтининг проректори П. Узоқов, Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирининг ўринбосари Б. Назаров, халқ таълими вазири Ж. Йўлдошевлар ўз фикр-мулоҳазаларини баён қилишди.

Семинар-кенгаш ниҳоясида Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари М. Қорабоев нутқ сўзлади.

З. УСМОНОВА.

Мутахассис мулоҳаза юритади

МОЗИЙ — МАЪНАВИЙ МЕРОС

Бизга ўтмиш тарихини қайта идрок қилиб чиқишдек оғир, масъулиятли вазифа мерос бўлиб қолди. Совет кишиларининг бир неча авлодлари мафкуралаштирилган, сиёсатлаштирилган Ватан тарихини ўқиб, ўрганиб келдилар. Одатда бир ёқлама, қотиб қолган тарихий тафаккур қилиш асослари умумтаълим мактабларидан бошланарди, ўша замонларда. Сўнгги йилларда хилма-хил сиёсий ва ғоявий қарашларга ўтиш, умуминсоний қадриятларнинг синфий тушунчалар устидан тантанаси, тарих қандай бўлса, уни мактабларда шундайлигича ўқитиш имконини бермоқда. Бироқ бу имкониятлардан фойдаланиш бир қатор мураккаб илмий-педагогик ва амалий-ташкилий муаммоларни ҳал этиш билан боғлиққа ўхшайди. Умумтаълим мактаблари ва Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишнинг янги мақсад ва вазифаларини аниқлаб олишнинг зарурлиги, ўқитиш услуби бўйича бир бутун, яхлит қўлланма яратиш ва унинг зиммасидаги вазифаларни ҳамда янги ўқув дастурига кирувчи ўқув материалларини танлаб олиш мезонлари ва тамойилларини аниқлаш шулар жумласидандир. Энди мазкур муаммоларнинг баъзи бирлари тўғрисида фикр-мулоҳаза билдирсак.

Мактабларда тарих ўқитиш, хусусан, Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш мақсади, деган долзарб масалани кўриб чиқайлик. Яқин вақтларга қадар бу мунозара талаб қилмайдиган масала эди. Барча методик қўлланмаларда тарих ўқитишдан асосий мақсад ўқувчиларда коммунистик эътиқодни шакллантириш, Ленин васиятларини бажариш, КПССга содиқ қолиш, деб очиқ-ойдин ёзиб қўйилган эди. Лекин буларнинг ҳеч бирини амалга ошириб бўлмайди. Натижада бугунги кунга келиб мактабларда тарих ўқитишда уни мафкуралаштириш эмас, аксинча, тарихий воқеаларнинг ҳолис баҳосини бериб, унинг мақсадини аниқлаш зарур бўлиб қолди.

Тарихий билимларнинг объективлиги ва амалий аҳамияти нимада? Ахир, тарихий билимлар инсон сиёсий маданиятининг энг муҳим манбаи, жамиятнинг ақл-заковот салмоғининг, куч-қудратининг асосий қисми ҳисобланмайдими? Шунинг учун тарихий билимларни эгаллашнинг ўзи бирдан-бир, асосий мақсад бўла олмайди, балки у шахсни шакллантиришнинг ва унинг ижтимоий тараққиётининг воситаси бўлиб қолиши керак. Демак, тарих ўқитиш ва умумтаълим мактабларида Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишдан мақсад ўқувчиларда янги, илмий тарихий билимларни шакллантиришдир.

Маълумки, илмий тарихий билимлар фақат тарих соҳаси бўйича эгалланган билимлар ва фаҳм-фаросат йиғиндисидан иборат эмас, балки тарихий тажрибалар асосида хулосалар ясай олиш маҳоратини шакллантирувчи, ижтимоий турмушда инсоннинг ҳаёт йўлини белгилаб берадиган тизимини таъминловчи маънавий маърифат ҳамдир. Шундай қилиб, мактабда тарих фанини ўқитишнинг мақсади тўғрисидаги масалага жавоб берар эканмиз, ўқувчиларнинг тарихий онги мустақил Ўзбекистон давлатининг ёш фуқароларини тарбиялашнинг асосий шарти ва уни ақл-заковатининг манбаи, деб айтишимиз мумкин.

Давлатимизнинг фуқароларига хос сифатларни белгилаш вазифасини ҳуқуқий жиҳатдан бутунлай ўз зиммамизга журъат этиб олмаган ҳолда, Ўзбекистон давлати ёш фуқароларининг маънавий ва сиёсий қиёфаларида биз кўрмоқчи бўлган шахсий белгиларини тавсифлашга ҳаракат қилдик, холос. Бизнинг фикримизча ўқувчиларимиз ўзларининг тарихий келиб чиқиш илдизларини билиб олиши, халқининг буюк ўтмишидан фахрланиши ва ўз тарихининг ҳам зафарли, ҳам фожиали саҳифаларини ўқиб ҳолис хулосалар чиқаришга одатланиши лозим. Келажакда Ўзбекистон халқларининг манфаатларини ҳимоя қилувчи ва қонунга хизмат қилувчи фуқаролар сифатида улар ҳуқуқий давлат яратиш учун кураш олиб боришлари, жумҳуриятнинг ижтимоий ҳаётини демократиялаштириш ишида фаол иштирок этишлари ҳамда Ўзбекистоннинг тақдири учун шахсий жавобгарликни чуқур ҳис қилишлари лозим.

Ўзбекистон халқлари тарихи бўйича бир бутун ўқув-методик қўлланмаларни ишлаб чиқиш ишлари ҳам улкан муаммо ҳисобланади. Мазкур муаммо бўйича республикамизда махсус тадқиқот ишлари ҳалигача ўтказилган эмас. Ўқитишнинг методик тизимларига бўлган талабларнинг ортиб бориши муносабати билан боғлиқ ҳолда ҳозирги пайтда бу масала тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Энг аввало, Ўзбекистон халқлари бўйича ягона ўқув-методик комплексини ташкил этувчи ўқув-методик қўлланмаларнинг ҳар бирининг хизмат вазифаларини биргаликда олиб, аниқлаб чиқиш керак. Республикада иқтидорли болалар учун мактаб-интернат, гимназия, лицей, коллеж, хусусий мактаблар ва миллий мактаб каби янги турдаги, ҳар хил мактабларнинг ташкил этилиши масалани янада муҳим қилиб қўймоқда. Умумтаълим мактабларида табақалаштирилган ўқитишни тадбиқ қилиш бошланмоқда. Бунда ҳар бир мактаб ўзининг хизмат йўналишига эга. Замона талаби шунақа. Шунақа ҳар бир мактаб учун шу ўқув юртининг мақомига мувофиқ равишда тарихдан дастур ва ўқув қўлланмалари яратадиган вақт келди.

Шунга кўра, Халқ таълими вазирлиги Ўзбекистон халқлари тарихидан янги дарсликлар яратиш масаласини қатъий талаб қилиб қўймоқда. Республикамиз умумтаълим мактаблари учун яратилган дастур илмий-педагогик текширишдан ўтаётган пайтда ҳам уни такомиллаштириш устида иш олиб бориш давом этавериши лозим. Умумтаълим мактабларида тарих ўқитишни йўлга қўйиш бўйича санаб ўтилган ва бошқа муаммоларни амалга ошириш турли соҳа олимларининг куч-ғайратларини бир жойга тўплашни талаб қилишини тушунамиз. Бир бутун, яхлит ҳисобланган бу илмий-тадқиқот ишларида тарихчи олимлар, олим педагоглар ва мактаб ўқитувчилари биргаликда бамаслаҳат, баҳамжиҳат иштирок этишлари керак. Аслида уларнинг бошини қовуштириш иши ҳали бошланган ҳам эмас.

Бутун республика миқёсидаги илмий тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш ва унга умумий раҳбарликни ташкил этиш учун шу соҳанинг ихтисослашган илмий маркази бўлиши лозим. Бунақа марказнинг иши икки йўналишда олиб борилиши зарур.

Улардан бири — кадрларни тайёрлаш; умумтаълим мактабларида Ўзбекистон халқлари тарихига етакчи тарих курси мақомининг берилиши ва шунингдек, республикамизнинг барча вилоятларидаги дорилфунунларда Ўзбекистон халқлари тарихи кафедраларини ташкил қилиш имкониятининг вужудга келиши, Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш усули бўйича етук ихтисослашган кадрларни тайёрлаш масаласини кескин қилиб қўймоқда. Масаланинг муҳим аҳамиятга эгалиги шундаки, ҳозирги вақтда республикада бундай кадрлар, бармоқ билан санарли.

Иккинчи йўналиш — илмий тадқиқот ишларини олиб бориш. Ўзбекистон халқлари тарихининг мафкура ва фирқа сиёсатидан халос этилиши, мактаб тарихини ўқитиш таркибига янги мазмун киритишни, Ўзбекистон халқлари тарихидан янги дарсликлар авлодини яратишни, илмий асосланган усуллар тизимини ишлаб чиқишни ҳамда республиканинг умумтаълим мактабларида тарих ўқитиш бўйича тузилган тизимларни тажрибада синаб кўришни талаб қилмоқда.

Яна бир масала бўйича фикримизни сиз билан ўртоқлашишни лозим топдик. Ўзбекистон халқлари ижтимоий онгининг ўсиб бориши истиқлолга эришган ўз ватанининг тарихини билишга бўлган қизиқишни ошириб юборди. Тарихий ҳақиқатларни билишга бўлган чанқоқлик улар қалбини асир этган. Тарихчилар, публицистлар, ёзувчилар, адабиётшунослар имкони борича ҳақиқат илмини рўёбга чиқариш учун курашмоқдалар ва бу борада ажойиб асарлар яратишмоқда. Бизнинг назаримизда мазкур хайрли, саховатли ишни амалга ошириш учун тасвирий санъат ходимларида ҳам жуда катта имкониятлар бор. Шу имкониятлардан фойдаланиб улар ҳам тарихий ҳақиқатларни ўз асарлари орқали рўёбга чиқариш ишига хизмат қиладиган вақт келди...

Марказий Осиёдан чиққан тарихий шахслар ҳақида ҳам кўп нарсаларни гапирса бўлади. Хусусан, Ўзбекистон тарихи саҳифаларига буюк ҳукмдорлар-у саркардалар, миллий-озодлик ва халқ ҳаракатлари раҳнамоларининг номлари абадий битиб қўйилган эмасми? Ўзбек эли ўзининг буюк шоиру олимлари, қобилиятли меъморлари ва сон-саноқсиз фузалою уламолари орқали жаҳон цивилизациясини асрлар оша мунаввар этиб турибди-ку. Уларнинг ҳаёти ва фаолияти санъатшуносларни янги ижодий ишларга илҳомлантирмайдими? Шунинг учун рассомлар аслида ижод устида ҳеч бир нарсани ўйлаб, тўқиб чиқармаслиги ва, ҳатто, хомхаёл ҳам бўлмаслиги керак. Зеро, тарихий ўзига хос ривожланиш услубида бунинг ҳаммасини олдиндан мўлжаллаб қўйилган. Аммо мўйқалам соҳиблари бу борада ҳали кўнгилларни хушнуд қиладиган даражада асарлар яратганларича йўқ.

Ўзбекистон тасвирий санъатида тарихий мавзуларга оид асарлар керагича мавжуд эмаслиги масаласига мен тасодифан тўхталганим йўқ. Гап шундаки, Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитиш жараёнида кўргазмалардан фойдаланиб ўқитиш, деган умумий дидактик принциплар ҳам амалга оширилиши керак.

Ўзбекистон давлатининг ёш фуқароларига истиқлолга эришган Ўзбекистон халқининг тарихини ўқитиш йўлида ечимини кутаётган муаммолар тўлиб-тошиб ётибди. Фикримча, фақат тарихчи олимлар, мактаб ўқитувчилари ва санъатшунослар олдида турган, биргалашиб, ҳал қилиш мумкин бўлган, республикада Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишни яхшилашга қаратилган баъзи бир муаммолар устида тўхталдим, холос.

Ғ. МАҲМУДНАЗАРОВ.
А. Авлоний номидаги республика ўқитувчилар малакасини ошириш Марказий институтининг тарих ва уни ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси, тарих фанлари номзоди.

Фарғона вилояти Учкўприк туманидаги «Орзу» болалар боғчаси тарбиячиси Ҳожирахон Қўчқорова 15 йилдан буён жажжи болажонларга меҳрини бериб келаётир. У болалар билан ўйин асосидаги машғулотларни тез-тез ўтказиб туради.

Суратда: Ҳ. Қўчқорова жажжиларга расм чизишда нималарга эътибор қаратиш лозимлиги ҳақида тушунча бераяпти.

У. ҚЎШВОҚОВ олган сурат.

НАВОИЙ ПАРТАСИ АЪЛОЧИЛАРГА

ХОНҚА. Илгарилари ҳар бир синфхонада аълочи ўқувчилар учун Ленин партаси бўларди. Лекин фарзандларимизни ўзимизнинг алломаларимизга қиёслашни, улардай бўлишини хаёлга ҳам келтирмасдик, бунга имкон ҳам йўқ эди.

Тумандаги 18-ўрта мактаб ўқитувчиси Йўлдош Ҳожиев ташаббуси билан илмгоҳнинг барча синфхоналарида буюк алломаларимиздан А. Навоий, Ал-Хоразмий парталари ташкил этилиб, энг яхши ўқувчилар уларда ўтирадиган бўлди. Бу бошқа ўқувчиларни ҳам одобли, ахлоқли, ўқишда ва жамоат ишларида фаол бўлишга ундамоқда. Бу ташаббус яқинда туман халқ таълими бўлими томонидан ўрганилиб, барча мактабларда оммалаштириладиган бўлди.

М. АЛЛАҚУЛИЕВ.

Тарихимизнинг унутилмас саҳифалари

ОРИФ СИЙМО

Ҳар қандай даҳо муаллимдан таълим олади. Муаллими бор эл — маданиятли халқдир. Маданиятли халқнинг эса донишмандлари кўп бўлади. Улар машаққатларга қалқон бўлароқ зулматни ҳам тафаккур зиёлари билан чароғон этадилар. Ана шундай инсонлардан бири атоқли ўзбек педагоги, миллий мактаб таълимининг илмий асосчиларидан бири, 30-йиллар қатағони қурбони Шокиржон Раҳимий эди.

У 1898 йилда Тошкентнинг Себзор даҳасидаги «Чироқчи» кўчасида деҳқон-саводхон оилада туғилди. Отаси мулла Раҳимжон эскича таълимни яхши эгаллаганди, халқ болаларига одоб-ахлоқдан сабоқ берадиган мактабларда дарс ўтарди. Ёз ойларида далага чиқиб деҳқончилик билан ҳам шуғулланарди. Шунинг эвазига 8 фарзандини боқарди.

Шокиржон иккинчи фарзанд эди. Тўнғич ўғиллари Собиржон ва Шокиржонни дастлаб Раҳимжон муаллимнинг ўзи ўқитди. Бўлажак бу педагоглар ўз навбатида бешинчи фарзанд Ғафуржонни ҳам ёнларига олиб, унинг ҳам келажакда халқ учун фойда келтирадиган киши бўлиши йўлида жон куйдиришди.

Шокиржон Раҳимий 1909 йили иккинчи босқич мактабни тугатиб, рус-тузем мактабига ўқишга кирди. Унинг ҳужжатасровда сақланаётган, ўз қўли билан ёзган тушунтириш хатида шундай жумлалар бор: «...Бир йилга яқин Кўкалдош мадрасасида диний сабоқ олдим. Исломга, динга бўлган садоқатим шу ердан бўлғон».

«Кўкалдош»да Шокиржон Раҳимий қўшнилари — катта тижоратчи-педагог Ғулом Икромов, Тангриқул Ҳожи, Муҳаммадюсуф Норхўжаев, Йўлдош Ҳожизодалар билан бирга таълим олди. Бу зиёлилар маорифимизнинг ривожи йўлида кураш олиб бораётиб 30-йиллар қатағонининг қурбони бўлдилар.

Таниқли шарқшунос Азиз Лазиззода қатағон қурбонлари тўғрисида шундай деган эди: «Мен Шокиржоннинг акаси Собиржон билан дўст эдим. Себзорлик болалар билан Қўштут маҳаллалик бизлар ва Ўқчи маҳаллалик Акмал Икромов, Умар Қурбоний, Усмон Мусахоний, Кўкча маҳалласидан Санжар Сиддиқлар билан борди-келди қилиб, гап ердик, илиқ суҳбатлар қурардик. Бундай паллаларда Шокиржон ташаббус кўрсатиб, Умар Хайёмдан шеър ўқишни бошлаб юборарди. (У шеър ўқишга жуда уста эди). Орамизда бирон оғиз

бемаза, бефойда гап бўлмасди. Ўқиш, одам бўлиш, илонизи арава йўлларини тузатиш, кўприклар қуриш, мактаблар очиш каби хайрли ишлар ҳақида гаплашардик.

Кўриниши ёқимли, юзларидан нур томиб турадиган, қора қош, буғдойранг кўркам йигит эди Шокиржон. Ёзувда ўта ҳаттот, фикрлаши теран эди... У отилиб кетди, мен эса роса 10 йил ўтириб чиқдим...»

Шокиржон Раҳимий 1937 йил 23 августда ёзган таржимаи ҳолида қуйидаги маълумотларни келтиради: «Мен 1922 йили олий маориф институтини тугатдим ва ўша санада фирқа сафига ўтдим. Уч йил Хокий мактабида она тили ва табиётдан сабоқ бердим. 1928 йили «Инпрос»га мудирлик қилғондан сўнг «Ўзбекистон» Давлат нашриётида мудирлик ва илмий муҳаррирлик қилдим...» (п —33391-иш, 4-жилд, 438—439-бетлар).

Шокиржон Раҳимий ўз устида тинмай ишларди. У Мунаввар қори, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Ашурали Зоҳирий, Элбек, Ғози Олим, Қаюм Рамазон каби таниқли филолог ва олимлар сафида ўз мустақил фикрига эга ўткир мактабшунос эди. Мактабшунослик ва она тилидан сабоқ беришнинг илмий-услубий қирраларини кўпроқ Элбек ва Ғози Олимдан сўрарди. Маслакдошлари ва тенгдошлари Фитрат, А. Зоҳирий, М. Рамзи, Элбек, Чўлпон, Шорасул Зуннун, Ғулом Зафарий, Тангриқул Мақсудий, Маннон Мажидий (Уйғур) ва Хуршид билан кўплаб анжуман ва тил қурултойларида, кенгашларда бирга бўлар, мазмундор чиқишлар қиларди.

Таниқли педагогда маориф ташкилотчилиги соҳасида алоҳида қобилият бор эди. Шу боис 1927 йили жумҳурият Халқ маорифи комиссарлиги томонидан Тошкентда ягона бўлган ишчилар факультетига директор қилиб юборилди. Бу лавозимда икки йилга яқин ишлагач, Москвага жўнатилди. У ерга Халқ маорифи комиссарлиги томонидан маданий-оқартув ва маърифат, театр соҳаларини эгаллаб келиш учун ўқишга юборилган гуруҳга бошлиқ қилиб тайинланди. Машҳур актёр ва маданият арбоблари Аброр Ҳидоятов, Маннон Уйғур, Бекжон Раҳмонов, Сора Эшонтўраевалар ўша йилларда Шокиржон Раҳимий мутасаддилигида Москвада ўқидилар.

— Мен Шокиржон аканинг укаси Ғафуржон Раҳимий билан «Намуна» мактабида бирга ўқиганман. Ғафуржон кейинчалик Ленинградда сабоқ олди, — деб хотирлайди Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор Ҳомил Ёқубов, — 1963 йилда Ўзбекистон Фанлар академиясига мухбир аъзо қилиб сайланди. Электротехника бўйича таниқли олим эди, 20 йилча бўлди, у вафот этди. Акаси Собиржон Раҳимий ҳам таниқли тил-адабиёт муаллими эди. 20-йилларда Собиржон ака маориф комиссарлигида катта усулиятчи мутахассис эди, ҳатто раҳбарлик ишларида ҳам ишлаганди. Унинг ўғли Ҳикмат Собиров ҳозир иқтисод фанлари доктори, профессор...

1923—1924 йиллар бўлса керак, Шокиржон Раҳимий Тошкент вилояти халқ таълимига бошчилик қилди. Бу даврда қишлоқ ва овулларда кўплаб мактаблар очди... Шокиржон ака маҳаллий миллат вакилларидан ўқитувчилар тайёрлаш, олимлар етиштириш учун жон куйдирган фидойи инсон эди. У кишида миллий эътиқод кучли эди. Бир сўз билан айтганда, ўзбек мактабларининг тақдири, уларда таълимнинг қўйилиши, услубшунос муаллимлар тайёрлашнинг илмий асослари, алифбо ва ўқиш китобларининг замонавий структураси, пухта дарсликлар тузишнинг моҳияти тўғрисида жуда қайғурарди, булар тўғрисида кўплаб мақолалари, дарслик ва қўлланмалари чоп этиларди.

Аниқ эсимда, 20-йиллар ўрталарида Шокиржон ака менга ўзлари ёзган «Ислом тарихи» китобини бердилар. Бу китоб жуда чиройли муқовада босилган эди. Эшитишимча, кейинчалик бу китоб Шокиржон Раҳимийнинг қатағон бўлишларига катта «ҳисса» қўшган экан.

Шу ўринда бир нарсани айтиб ўтишни истардим. Миллий мактабларимиз учун, айниқса, бошланғич мактаблар учун алифбо, ўқиш китоби чиқариш бобида Шокиржон ака олдига тушадиган саводхон, кучли ва сермаҳсул олим-педагог бўлган эмас...

Шокиржон Раҳимий яратган дарсликлардан 1921 йилда Туркдавнашр томонидан босилган «Совға» — расмли алифбе», 1924 йилда чоп этилган «Совға» — болалар учун алифбе-дарслик», 1925 йилда босилган «Совға» — биринчи синфлар учун алифбе» каби ўндан ортиқ китоблар кейинги йилларда нашр этилган барча алифбеларга ҳақли равишда асос бўлган...

Шокиржон Раҳимий ўз илмий-педагогик қарашларида ҳамиша мактабга мухтасар ва одилона таъриф бериб: «...мактаб ўқувчиларни ўқитибгина қолмай, уларнинг бутун руҳий олами ва жисмоний кучларини ўстириши, дунёқарашини тарихий анъаналар руҳида тарбиялаши, ватанни севувчи фуқаролар етиштириш билан банд бўлмоғи лозим», дерди. Қисқа, лекин бой илмий-педагогик фаолияти давомида 21 номда мактабшунослик ва тарбияга доир дарсликлар, қўлланмалар ва мактаб ҳаётига тегишли илмий-услубий мақолалар битиб, 20 ва 30-йилларнинг нуфузли журнал ва газеталарида эълон қилганди. Унинг китоблари ўша давр бошланғич мактаблари учун ягона ўқув қуроли вазифасини ўтаган, халқ болалари ана шу алифбе ва дарсликлар орқали савод чиқаргандилар.

Шокиржон Раҳимийнинг «Маориф ва ўқитғувчи», «Аланга», «Ер юзи», «Ўзгаришчи ёшлар» сингари журналлар, «Қизил Ўзбекистон», «Ёш ленинчи», «Камбағал деҳқон» каби газеталарда мактаб ҳаёти ва тарбияга доир, ўқиш ва ўқитишга тегишли кўплаб мақолалари эълон қилинган. Жумладан, «Маориф ва ўқитғувчи»нинг 1926 йилги май сонида «Лотин алифбоси учун кўриниш», «Ер юзи»нинг 1926 йилги 5-сонида «Нашри маориф» нима?», «Маориф ва ўқитғувчи»нинг 1929 йилги 6-сонида «Ўқитғувчиларнинг маълумотларини ошириш», шу журналнинг 1925 йилги 3-сонида «Этнография коллексияси», «Иштирокиюн» газетасида «Тил ва имло» (1920 йил 20 ноябрь), «Ўқувчилар учун яна қандай қўрслар керак?» (1920 йил 27 февраль) сингари мақолалари чоп этилган. Бу мақолалар ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотган эмас.

Шокиржон Раҳимий ўз қарашларини дастлаб амалий жиҳатдан синаб кўрар, сўнгра назарий қоидалар яратарди. Шу боис «Туркистон» рўзномасининг 1923 йилги 8 апрель сонида эълон қилган «Мактабларда қоида ёдлатишдан қочайлик» мақоласида: «Болага таълим берганингизда ишонтириш йўлини қўлланг. Ишонтириш эса қуруқ қоида ёдлатиш билан бўлмайдир. Бу унинг тинглаётгон нарсасига ишонч, фикр қилиш, кўриш ва ички сезишлари орқали рўёбга чиқсун. Ўтгон нарсангиз ҳақида бола фикр қилмас экан, у ўша нарса ҳақида тасаввурға ҳам эга бўлмай, қотиб қоладир», деб ёзганди. Олимнинг бу фикрлари бугунги мактаб таълимига ҳам тўла тааллуқлидир.

Шокиржон Раҳимий ўзи яратган дарслик, дастур ва қўлланмаларига ўта талабчанлик билан ёндашар, унинг нуқсонларини кўрсатувчиларга миннатдорчилик билдирар, камчиликларни зукколик билан тузатарди, ўзи яратган ҳар бир алифбени мунтазам такомиллаштириб борарди. Масалан, 1930 йилда чоп этилган, қишлоқ болалари учун тузилган алифбесини тўрт йил ичида тўрт марта қайта ишлаб, мукаммаллаштирди. Бундай талабчанлик билан ишлаш, шубҳасиз, барча таълим ва сабоқларнинг асоси бўлмиш алифбенинг илмий-услубий савиясини оширар эди.

Олим-педагог саводхонликнинг калитини алифбе яратишда, деб биларди. Болада миллий ғурур ва миллий эътиқодни тарбиялаш бошланғич, аниқроғи, биринчи синфдан бошланади, деб қарарди. Шу сабабли «Аланга» ойномасининг 1927 йилги 6-сонида чоп этилган «Совға»лар такомил қиладир» мақоласида: «Болаларимизнинг онгига ўқитатурғон нарсаларимизни тўла етказиш ва уларда миллий онгини тўла шакллантириш учун алифбеларимиз тузилиши ва улардаги матнлар тўла ўз ҳаётимиздан, кундалик турмушдан бўлса, дурустдир», деб ёзади. Ўзи ҳам шу тамойилга риоя қилди. Савия ва тушунча жиҳатларини эътиборга олган ҳолда ўз алифбеларини қишлоқ болалари ҳамда шаҳар болалари учун алоҳида-алоҳида қилиб тузди. Унинг, жумладан, «1930 йилнинг 23 июнь куни Ўзбекистон Илмий Шўроси китоблар қўмиссиясининг тарихли мажлис қарори билан босувга маъқуллангон» қишлоқ болалари алифбеси — «Савод» юқоридаги тамойилга кўра тузилган эди. Бу алифбени варақлар экансиз, унинг илк саҳифаларида мактаб ҳовлисини, сўнг синф хонасини, дарс ўтаётган беқасам чопонли, дўппили муаллим китоб ушлаб ўтирганини, ўқувчилар муаллимга зеҳн солиб туришганини кўрасиз. Кейинги саҳифаларда стол, стул, парта ва унинг устида довот, бўёқ, қалам, чўтка ва қалам учлаш учун пакки тасвирланган. Навбатдаги саҳифада болалар партада ўтириб сурат чизишмоқда...

Тузувчи шу тартибда болани мактаб қучоғига етаклайди. Кейинги варақларда тартиби билан алифбо ҳарфлари ҳам босмада, ҳам ёзмада суратлар билан берилади.

Шу ўринда бир муҳим далилга эътиборни қаратамиз. Дарсликнинг 25-бетида «Шолғом» матни берилган. Тузувчи ушбу матн орқали болага **ме — М** ҳарфини ўргатмоқчи. Матнга илова қилинган суратда тупроққа чуқур илдиз отган шолғомни суғура олмай етти киши занжир бўлиб тургани қизиқарли тасвирланган. Бу манзара «стабиль» алифбеларимизда яқин кунларгача «саёҳат» қилиб келди. Ёки китобнинг 58-саҳифасидаги «Гиз-гиз» матни орқали з ҳарфини ўрганиш негизига қурилган кўприк ва унинг устида сузишаётган икки қўчқор расмини олайлик. Бу расм ҳам дарсликларимизда 74 йилдан буён «яшаб келмоқда», ўтган давр ичида қўчқорлар такаларга айлантирилган, холос...

Ўзбек миллий мактабшунослигида мазмунан бой, тузилиши жиҳатидан оригинал ва ғоявий баркамол алифбе дарсликлари, ўқув қўлланмалари, дастурлари яратган, маориф ишининг ташкилотчиси ва жонкуяри, маҳоратли муаллим бўлган Шокиржон Раҳимий адолатсиз тузум қурбони бўлди. У 1938 йил 5 октябрда қатағончилар томонидан отилди. Ҳужжатасров материалларини варақлар эканман, бу зиёбон инсоннинг сиймоси акс этган суратни изладим. Ниҳоят, «Маориф ва ўқитғувчи» ойномасининг 1926 йилги 6-сонида атоқли тилшунос-педагоглар Элбек, И. Иномов, Назир Тўрақулов, Ашурали Зоҳирий ҳамда Шокиржон Раҳимийлар бирга тушган сурат берилганини аниқладим. А. Навоий номидаги миллий кутубхонанинг ноёб китоблар бўлими бошлиғи Раҳимжон Файзуллаев ёрдамида суратдан нусха кўчиртириб олдим. «Қишлоқ ҳақиқати» газетасининг мусаввири Маҳмуд Жўраев шу нусха асосида Шокиржон аканинг портретини чизиб берди. Сизга ҳавола этилган сиймо ана шу чизгидир.

Тадқиқотчи сифатида менда Шокиржон Раҳимий авлодлари, оиласини топиш, аниқлаш фикри ҳам туғилганди. Ўша кунларда «Ўзбекистон овози» рўзномасининг ходими, таниқли журналист Исмоилжон Сулаймонов хонасида бир нуроний олим билан учрашиб қолдим. Бу одам Шокиржон Раҳимийнинг жияни — Тошкент Иқтисодиёт университетининг кафедра мудири, таниқли иқтисодчи олим, профессор Ҳикмат Собиров экан.

— Амакимни 1937 йили, адашмасам, 18 июлда Тахтапулдаги ҳовлимиздан кечаси олиб кетишган, — деб хотирлади профессор. — Ўшанда мен 14 ёшларда эдим. Ўша куни уйдаги бор нарсаларни, бирон варақ қоғоз ҳам қолдирмай, олиб кетишди. Амакимнинг ҳамфикрлари ва дўстлари Элбек, Фитрат, Чўлпон, Ғози Юнусларни ҳам бир вақтда қамашган...

Ҳужжатларнинг кўрсатишича, 30-йилларда авж олган сотқинликлар ва айғоқчиларнинг «хизмат»лари билан амалга оширилган қатағонларнинг асосий сабаби сифатида «миллатчилик, аксилинқилобчилик, шўроларга қарши» каби «айбловлар» кўрсатиларди. Ёзувчилар, журналистлар, педагогларга эса кўпроқ «Чиғатой гурунги»нинг ва «Миллий иттиҳод»нинг аъзоси деган тавқи лаънат муҳрланарди. Шокиржон Раҳимий ҳам «Чиғатой гурунги»нинг фаол аъзоси ҳамда «Ишчилар тўдаси» аксилинқилобий ташкилотининг етакчиларидан бири сифатида қамоққа олинган эди (109617-иш, 168-бет).

Айбловга қўшимча қилиб Шокиржон Раҳимий дўстлари — мазкур ташкилотларнинг арбоблари Боту, Фитрат, Ашурали Зоҳирий, Мирзоҳид Мироқилов, Чўлпон, Ғози Юнус, Элбек, Қаюм Рамазон, Бекжон Раҳмоновлар билан бирга марксизм-ленинизм дунёқарашини ўрганган кишилар сифатида ниқобланиб, аслида ташкилот орқали инглизлар, бошқа Оврўпо давлатлари орқали шўроларга қарши зимдан кураш олиб боришда фаол қатнашган, деган «ёрлиқлар» тақалди. Шунингдек, олимнинг «Ислом тарихи» китоби ҳам унинг тақдирини ҳал этишда далил деб қаралди ва «исломни ташвиқ қилувчи, пантуркист» деган сифатларни тиркаш ҳам «муҳим» роль ўйнади.

Шокиржон Раҳимий каби маърифатпарварлар шўро тузуми қаршисида бир улкан тоғ янглиғ тўсиқ, инқилобий бир армия сифатида гавдаланарди. Мустамлакачиликка хос сиёсатнинг мақсади халқларни узоқ даврлар мобайнида мутеликда тутиб туришдан иборат эди. Шу боис улар босиб олинган ўлкаларнинг зиёлиларини таъқиб қилишга, йўқотишга интилдилар. Чунки зиёбонлар эл кўзини очиши, истиқлол туйғуларини қалбларда жўштириши аниқ эди. Тарихий далилларнинг гувоҳлик беришича, қатағонлар туфайли 1937—1939 йилларда «учлик»лар томонидан отиб ташланган 6920 бегуноҳнинг 1571 нафари маорифчилар эди.

Қуюн зулмати қанчалар қуюқ бўлмасин, ҳаётбахш зиёни йўқотолмайди. Мустақиллик зулмат пардаларини чилпарчин қилди. Истиқлол халққа ўзлигини танишга, қадриятларини эъзозлашга имкон яратди. Эндиликда Шокиржон Раҳимийдек зиёбонлар маънавиятимиз сарчашмаларида ёрқин юлдуз мисоли чарақлайверади.

Ҳайдарали УЗОҚОВ,
Тошкент кимё-технология институти доценти, филология фанлари номзоди.

Халқ таълими фидойилари

МАКТАБ МУЗЕЙИНИНГ ДОВРУҒИ

Наманган шаҳридаги Ирисбек Назаров номидаги 40-ўрта мактабда бундан 30 йил муқаддам ташкил этилган ўлкашунослик музейининг довруғи бутун жумҳуриятимизга маълум.

Ўз ишининг фидойиси, тиниб-тинчимас география ўқитувчиси Абдуллажон Нуриддинов музейга материаллар тўплашга 1961 йилдан киришди. 1964 йилда мактаб ўлкашунослик музейи ташкил этилди.

Дастлаб бир хонадан иборат бўлган музей материаллари йил сайин бойиб, қўшимча хоналар очиш эҳтиёжи туғилди. Мактаб педагоглар жамоатчилигининг саъй-ҳаракатлари натижасида 1974 йилдан қўшимча хоналар очилди. Ҳозирги кунда ўлкашунослик материаллари 10 та хонадан иборат. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигига бағишланган бўлим ўтган йили очилди.

Биз музейнинг тарих хонаси, маданий-маърифий хонаси, табиат хонаси, оламга саёҳат хонаси, жанговар ва меҳнат шуҳрати хонаси, мактаб тарихи хонаси, экология хонаси, геология хонаси, фонд хонасини бирма-бир кўздан кечириб, ўқитувчининг, қолаверса, бутун мактаб педагоглар ва ўқувчилар жамоасининг ихлос билан қилган меҳнатларининг гувоҳи бўлдик.

Музей ҳақида газетамизда 1964 йилда ҳам мақола эълон қилинганди. Ўшанда Абдуллажон Нуриддинов келгуси режалари катта эканлиги ҳақида гапирганди. Йиллар ўтди. Бу даврда у ўз тажриба ва маҳоратини юртда, собиқ иттифоқ педагогик ўқишларида беш марта, республика педагогик ўқишларида 12 марта намойиш этди. 1991 йили Фарғонада бўлиб ўтган республика педагогик ўқишларига ўз иш тажрибаси акс эттирилган бой материалларни олиб борди.

Биз моҳир ўқитувчи, самимий инсон билан халқ таълими ходимлари малакасини ошириш Марказий институтида, кейинчалик газетамизнинг 60 йиллик юбилейи кунларида ҳам дилдан суҳбатлашганмиз.

Абдуллажон аканинг ўлкашунослик музейи ташкил этиш тажрибаси, унинг болаларни ишга жалб этиш маҳорати диққатга сазовордир.

— Музейимизни ташкил этишда тўпланган материаллар билан хоналарни безатишда ўқувчилар фаоллигини ошириш йўлларидан фойдаландим, — деб ҳикоя қилади у. — Ўқувчиларни қизиқтириш учун яхши кўргазмали материал ишлаган болалар исми ва фамилиясини чиройли қилиб ёзиб қўйдим. Шундан сўнг улар шундай ишлар қилишдики, бунга ўзим ҳайрон қолдим. Ҳатто бир ўқувчим катта фанерга Ўзбекистон харитасини айнан картадек чизиб, катта шаҳарлар ўрнига кичкина лампочкалар ўрнатиб, электр қувватидан фойдаланиб, ажойиб кўргазмали қурол ясади.

Ўзингизга маълумки, Наманган қадимдан ҳунармандлар, заргарлар, кулоллар, косиблар шаҳри бўлган ва атроф шаҳарлар билан савдо-сотиқ ишлари ривож топган марказ ҳисобланади. Шу туфайли ҳар бир хонадонда хорижий мамлакатлардан келтирилган қадимий рўзғор асбоблари, кийим-бош, танга-чақа пуллар ва турли хил чинни асбоблар, тақинчоқлар кўп бўлган. Буларнинг кўпи ҳозир ишлатилмайди. Шу туфайли ўқувчилар бундай буюмларни музейга ҳадя этишди.

Мактаб ўлкашунослари кўп йиллардан буён туман, шаҳар ва вилоят миқёсида ўтказиладиган табиатшунослар конференцияларида қатнашиб, совринли ўринларни эгаллаб келишаётир.

Тиним билмас ўқитувчи ўз ўқувчилари билан ҳар йили саёҳат ва походларга чиқади.

Ўлка бўйлаб саёҳатлар мактаб музейи экспонатларини бойитиш омилларидан бўлди. Абдуллажон аканинг айтишига қараганда, ҳозирги кунда музейда тахминан 16 мингдан ортиқ буюм бор. Шуни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон маданият вазирлиги 1980 йилнинг 19 февралида музейга республика мактаблари орасида биринчи бўлиб «Халқ музейи» номини берди. Шундан кейин музей экспонатлари янада бойиб, хоналар торлик қилиб қолди.

Абдуллажон Нуриддиновнинг ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш борасидаги иш тажрибаси ибратга лойиқдир. У музейдаги хоҳ осори атиқалар, хоҳ саёҳатлар натижасида топилган фойдали қазилмалар, хоҳ ўсимлик ва ёки ҳайвонот олами намуналарини кўрсатар экан, ўқувчиларда она юртимизга муҳаббат уйғотади, табиат ва унинг бойликларини асраб-авайлаш ҳақида тўлқинланиб гапиради. Музейдаги дарсларни жозибали ҳикоя дейиш мумкин.

Ўқитувчи ўз шогирдлари билан Шоҳимардонга саёҳатга чиққанида бир ҳафта давомида Ҳамза Ҳакимзода ҳақида ҳужжатлар, Шоҳимардон атрофидаги тоғ жинсларидан материаллар тўплаган. Мамай, Ўнгор тоғи, Арслонбоб, Наманган адирлари, Фарғона водийси атрофи, Қўқон довонидаги Гумбул тоғи, Ертош қишлоғи яқинидаги Поччаота тоғида гранит ва турли шаклдаги тоғ жинслари беҳисоб. Ўқитувчининг айтишича, улар 4000 тадан ортиқ.

Ўқитувчи билан сайр-саёҳатларга чиққан шогирдларидан кўпчилиги геологлик касбини танлаган. Акром Қирғизбоев, Луқмон Иномов, Раҳим Қозоқбоев ва бошқалар шулар жумласидандир.

Мактаб ўлкашунослик музейидаги ҳар бир хона ҳақида алоҳида мақола ёзиш мумкин. Музей мазкур мактаб ҳақида, Наманган шаҳри ва вилояти, қолаверса, жонажон республикамиз ҳақидаги ёрқин ҳикоядир.

Абдуллажон ака билан музей ҳақида сўзлашсангиз, мактаб директори Ёқубжон Набиевдан тортиб фаррош Маълудахон Ҳожибековагача кўплаб кишиларнинг номларини мамнуният билан тилга олади. Айниқса дурадгор Аҳмаджон Дадабоевнинг 20 йилдан бери рамкалар ясаб, ёғоч ишларини заргарона бажариб келаётгани ҳақида оғзидан бол томиб гапиради. Шунингдек, бундан ўттиз йил илгари музей ташкил этиш ташаббускорларидан бўлган Собиржон Турсунов, Тоҳиржон Сатторов, Дилбархон Зоҳидоваларнинг ёрдамларини мамнуният билан эсга олади.

Шаҳардаги саноат корхоналари ва ташкилотлар мактаб халқ музейини жиҳозлашда моддий ёрдамни аяшмади. Абдуллажон ака Наманган машинасозлик заводи, халқ истеъмоли буюмлари заводи, электротерм заводи, 28-автокорхона, 10-қурилиш тресті, 15-авторемонт корхонаси раҳбарлари кўрсатган ёрдамдан беҳад хурсанд эканлигини айтди.

Мактаб ўлкашунослик музейи ўқувчиларни ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, байналмилаллик, чин инсоний хислатлар руҳида тарбиялаш маскани сифатида хизмат қилиб келмоқда. Бошланғич синф ўқитувчиларидан Мадина Кабирова, Маълудахон Ваҳобова, Нуриддин Қаюмов, Маълудахон Каримова, юқори синф ўқитувчиларидан Жўрахон Тошпўлатов, Симахон Соймова, Мукаррамахон Мелибоева ва бошқалар музейдан ўзларига керакли мавзуларни танлаб, одобнома ёки бошқа тематик дарслар ўтдилар. Наманганлик мактаб ўқитувчилари, кўплаб студентлар ҳам музей хоналари ҳақида рефератлар ёзишган.

Республика, вилоят матбуотида, телевидение ва радио орқали музей фаолияти ҳақида материаллар ёритилганлиги кўпчиликка маълум.

Бу йил музей ташкил этилганлигининг 30 йиллиги нишонланади. Бунга анчадан буён ҳозирлик кўрилаётир. Абдуллажон Нуриддинов шу сана муносабати билан яна кўплаб ҳужжатлар тўпланганини айтиб, музейнинг ертўлага жойлашган 6 та хонасида қимматли ҳужжатлар сифатини йўқотаётганини ташвишланиб гапирди. У қўшимча хона қуриб бериш юзасидан шаҳар мутасаддиларига ёрдам сўраб ёзилган илтимоси амалга ошишини орзиқиб кутаётир.

Ўзининг қирқ йиллик педагогик фаолиятини ёшларни элюртга садоқат руҳида тарбиялашга бағишлаган камтарин, сахий қалб эгаси, олий тоифали география ўқитувчиси, халқ маорифи аълочиси Абдуллажон Нуриддиновнинг эзгу ниятлари рўёбга чиқишига биз ҳам тилакдошмиз.

Ҳамидулла ЙЎЛДОШЕВ,
республикада хизмат кўрсатган халқ таълими ходими,

Ғафур МАННОПОВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист.

Суратда: ўлкашунослик музейи тарих хонасида.

Соғлом авлод учун

ДАРДНИНГ ОЛДИНИ ОЛГАН МАЪҚУЛ

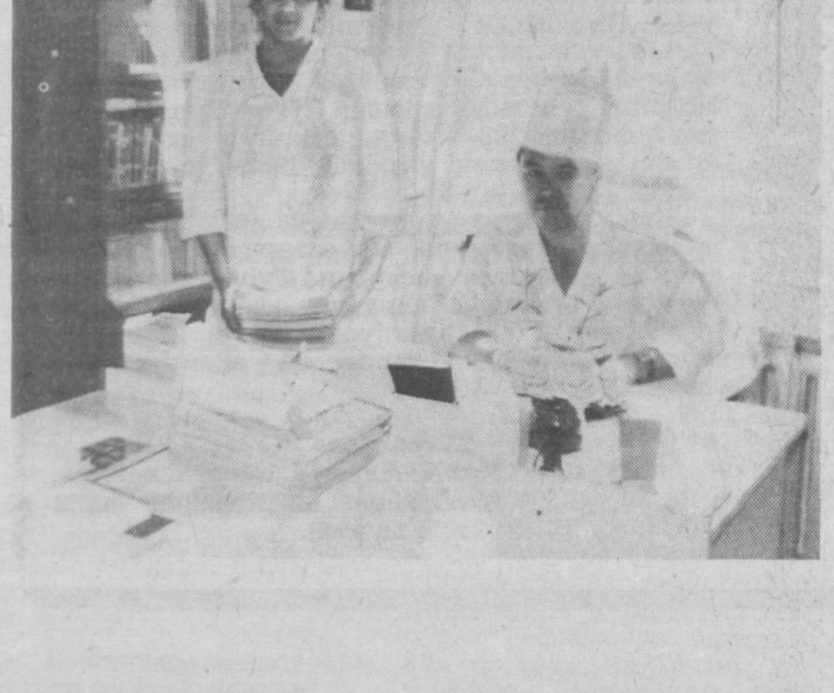

Яраш Эшпўлатов Шаҳрисабз туманидаги Мироқи посёлкасида жойлашган болалар касалхонасида шифокор бўлиб ишлайди. Унинг кундалик ҳаёти бошқаларникидан деярли фарқ қилмаса-да, сермазмун. Ўн етти йилдирки, шифокорлик касби кетидан рўзғор тебратади, ўз мутахассислиги устида тинимсиз изланади.

Яраш ака камтарин инсон. Ўрганганларини ҳамиша ҳамкасблари билан баҳам кўради, қилган ишлари билан мағрурланмайди.

— Илгарилари болалар соғлиғини муҳофаза қилиш фақат қоғоздагина бажарилардди,— дейди Яраш ака.— Ёш авлодга келажакнинг вориси сифатида эмас, таъбир жоиз бўлса, кўпроқ катталар кўмакчиси сифатида қаралади. Бу ўнлаб ёшларимизнинг ногирон, хаста ва дардчил бўлиб ўсишларига, ҳарбий хизматда ҳам фақат қурилиш ишларидан бошқасига ярамайдиган даражага келиб қолишига сабаб бўлди.

Хайриятки, юртимизда истиқлол шабадаси эсиб, ўзлигимизни намойиш қилиш, фарзандлар тарбиясига ҳам кўнгилдагидек эътибор бериш пайти келди. Бундан руҳланган шифохонамиз мутахассислари «Соғлом авлод» дастурини ишлаб чиқдилар. Эндиликда ишлар шу асосда олиб борилаяпти. Чунончи, шифохонада мактабгача ёшда бўлган болалар соғлиғини назорат қилиш билан бирга, ҳудудимизда жойлашган 2 та мактаб, 1 та мактаб-интернат ҳамда болалар боғчаларининг тарбияланувчилари саломатлигини муҳофаза қилиш ҳам кундалик ишларимиздан бирига айланган.

Афсуски, эзгулик йўлида қилаётган саъй-ҳаракатларимиз айрим ҳолларда зое кетмоқда. Бунга биринчи галда ота-оналаримиз сабабчи бўлиб қолаяпти. Масалан, бола тарбиясида овқатланиш, тозаликка риоя қилиш масалалари кўп тилга олинади. Аммо бунга амал қилмаслик, шунингдек, касалликнинг бошланиши жараёнида шифокорга мурожаат этмаслик турли хасталикларни келтириб чиқармоқда.

Биз масаланинг шу жиҳатларини ўйлаб дастуримизга алоҳида бир банд киритдик. Унда уйма-уй юриб ҳар бир хонадон соҳиби билан суҳбатлар ўтказиш, дастурдан бир нусхасини уларга тақдим этиш, ҳар бир хўжалик учун «Тозалик дафтари» тузиб, доимий назорат қилиб, баҳолар билан белгилаш, ҳар уч ойда умумий йиғин ўтказиб, яхши оилаларни тақдирлаш кўзда тутилган. Қисқа фурсатда натижалар биз кутгандан ҳам зиёда бўлди. Энг муҳими, болалар ўртасида турли касалликлар тарқалишининг олди олинди.

Бироқ бозор иқтисоди шароитининг ўткинчи инжиқликлари, етишмовчиликлар биз шифокорларни ҳам, бир оз бўлса-да, шошириб қўймоқда. Айтайлик, техник асбоб-ускуналарнинг камёблиги ёки ўз вақтида етказиб берилмаётганлиги ҳали кўп ишларни амалга оширишимизни тақозо этади. Жамоамиз кенгаши масаланинг бу жиҳатларини ўйлаб, турли тоғ гиёҳларидан шифобахш малҳамлар тайёрламоқда.

Хуллас, Ўзбекистонимизга соғлом авлод етказиб бериш учун қўлимиздан келган меҳнатимизни, изланишимизни, тажрибаларимизни аямаймиз. Зеро, кексалар излаган имкон топади, деб бекорга айтишмаган.

Мухбиримиз.

Суратда: Яраш Эшпўлатов касаллик варақаларини кўздан кечирмоқда.

Одобнома

МЕН ЎЗИМНИ ТОПМАСАМ...

Бундан бир неча йил муқаддам талабалардан «Мен ўзимга ёқаманми?» мавзуида иншо олдик. Хулоса шу бўлдики, иншо муаллифларининг — олий ўқув юртида таҳсил кўраётган талабаларнинг аксарияти ўзига ёқмас экан. Миллий гуруҳларда таълим олаётган талаба укаларимизнинг ўз шахсларига бўлган бундай муносабатларини ўта камтарлик руҳига йўғрилган шарқона одобнинг зоҳир бўлиши сифатида қабул қилдик. Аммо бир иншо табиий ва ростакамига ёзилганлиги билан диққатимизни ўзига тортди. Унда, жумладан, қуйидаги гаплар бор эди: «Мен ўзимга..., албатта, ёқаман! Ахир, одам ўзига ёқмасдан ҳам яшаши мумкинми? Тўғри, баъзан, озгина бўлса ҳам, виждонимга тескари иш тутганимда ўз-ўзимга ёқмай қоламан. Аммо бундай ҳолат жуда кам бўлади. Менимча, инсон ҳамиша ўзига ёқиш учун ҳаракат қилса керак...».

Ҳақ гап, инсон бир умр ўзига ёқиш учун курашиб, ўзини ўзи излаб, кашф этиб яшайди: «Сен кетиб борасан алвидо айтиб, Мен эса излайман ўзимни ўзим...» (Рауф Парфи). Ҳамма гап шундаки, бу шунчаки шоирона ёки маълум бир лаҳзада ўтиб кетадиган оний ҳолат эмас. Эътибор берган бўлсангиз, кўпчилик билан тушган суратни қўлимизга олишимиз билан ундан биринчи бўлиб ўзимизни қидирамиз, мукофотлар рўйхатидан ҳам энг биринчи навбатда ўзимиз ёки ўз яқинларимиз номини ахтарамиз, транспортларга биринчи бўлиб чиқиб олишга ва яхшироқ жой эгаллашга ҳаракат қиламиз. Аслини олганда, бизнинг кўзимизга ғайри-табиийдек кўринадиган бундай ҳолатнинг ҳеч қандай ажабланадиган томони йўқ. Зеро, «Ўзини билмаган ҳақни билмас» деганларидек, ўзини ўзи англаб етмаган одам Яратганни ҳам, атрофидаги кишиларни ҳам англаб етмайди ва ўз навбатида бошқалар ҳам уни тушунмайди: «Эл нетиб топғай мениким, Мен ўзимни топмамон...» (Алишер Навоий).

Инсон қалбида кечадиган ҳар қандай туйғу беихтиёр тилида ҳам зоҳир бўлади. Нью-Йорк телефон компанияси телефон сўзлашувларини батафсил ўрганиб кўрганида, биринчи шахс бирлик формадаги «мен» олмоши энг кўп қўлланадиган сўз эканлигига иқрор бўлишган. Бу сўз 500 та телефон сўзлашувида 3990 марта қўлланилган. Айниқса, ўзига бино қўйганроқ кишилар ўз нуқтларида «мен» олмошини жуда кўп қўллайдилар. Бундай кишиларни халқимиз «манман» деб атайди.

Ривоят қилишларича, қадимги Хитойда ака-ука икки подшоҳ бўлган экан. Улар узоқ вақт биродарликда давлатларини бошқаришибди. Аммо катта шоҳ ниҳоятда шуҳратпараст экан. Низо қонли жангга айланибди. Охири ёши кичик подшоҳ оғасини енгибди. У қондошлик бурчи туфайли акасига «Тила тилагингни» дебди. Ўшанда мағлуб шоҳ: «Мен енгилдим. Тожи тахт, лашкару давлат ҳаммаси қўлимдан кетди. Майли, нимани хоҳласанг, барчасини ол. Барчаси сеники. Менга фақат битта нарса — ҳаммадан юқори туриш, одамлар устидан ҳукмронлик қилиш ҳуқуқини қолдир», деган экан.

Яқин-яқинларгача жаҳон шахмат тожини бошидан ечмаган собиқ жаҳон чемпиони Анатолий Карповнинг қуйидаги гаплари эртак ва ривоятлар ҳаёт ҳақиқатига мос келишини яна бир карра исбот этди: «Мен ҳамиша биринчи бўлишни истайман. Агар мен шахматчи бўлмаганимда ҳам барибир нимададир биринчи бўлишга интилардим». Қизиғи шундаки, айнан мана шундай мазмундаги гапни олис Европадан Осиёгача бўлган 12 минг километрдан ортиқ масофани 10 ой давомида хотини ва ити билан ҳамкорликда резина қайиқда сузиб ўтган машҳур сайёҳ, бир неча бор олимпия медалларини қўлга киритган француз Жан д Орге ҳам, америкалик машҳур кино юлдузи Майкл Силвестер Сталлоне каби дунёга машҳур кишилар ҳам айтишган. Шунингдек, ғурур ва иззат-нафс туфайли Ж. Линкольн оддий сотувчиликдан Америка давлат президенти лавозимигача кўтарилган.

Фанда «Қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши қонуни» номи билан юритиладиган бундай ички рақобат, айниқса, санъаткорлар ўртасида кучли бўлар экан. Фикримизнинг далили сифатида ёзувчи Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» қиссасида берилган бир латифани келтирамиз: «Латифа қилишларича, бир тасодиф билан юзта ҳофиз ҳарбийга чақирилибди. Зобит уларни сафга тизиб «бир чеккадан сананглар» деб буюрибди. Саф бошида тургани «бир» дебди, иккинчиси «икки» дейиш ўрнига у ҳам «бир» дермиш. Учинчи... қирқинчиси ҳам «бир» дермиш. Зобит аччиқланиб турганда саф бошидаги унга аста тушунтирибди: «Ўртоқ бошлиқ, биз ашулачилармиз. Бизда иккинчи деган гап йўқ, ҳаммамиз биринчимиз...».

Бизнинг хоҳиш-иродамизга боғлиқ бўлмаган ҳолда азалдан инсон қонида оқиб келаётган бу туйғу туфайли ҳар бир инсон энг биринчи навбатда «менинг муҳтарам ўзим» (Усмон Азим)ини ўйлайди ва бу муҳтарам «мен»га бошқалар томонидан доимий равишда иззат-икром кўрсатилишини истайди. Шунинг учун ҳам баъзи «муҳтарам мен»ларнинг ўзаро суҳбатлару турли даврааларда бошқаларга навбат бермай гапдонлик қилишларидан унчалик ажабланмаса ҳам бўлади.

Демак, биз одамлар орасида — «муҳтарам мен»лар даврасида яшар эканмиз, ўзимиздан бошқаларнинг руҳияти, орзу-ўйлари ва, ҳатто, озгина мақтанчоқлигу эркаликлари билан ҳам муроса қилишимизга, ўзаро суҳбат чоғида салгина кечиримлироқ, эътиборлироқ бўлишимизга тўғри келади.

Дунёда меъёр деган одил тушунча ҳам борки, у «муҳтарам мен» мавзусига-да тааллуқлидир. Зеро, ортиқча ғурур, чегарасиз ман-мансираш туфайли одамлар не-не кулфатларга дучор бўлмаган дейсиз! Шунинг учун ҳам ислом тафаккурининг буюк натижаси ҳисобланган сўфизмда инсон ўз «мен»идан, ғуруридан кечмай туриб Оллоҳни танимайди, деган ақида бор эди. Бу ақидага қатъий амал қилган кишилар ўзларидаги ортиқча ғурурни турли йўллар билан синдиришга ҳаракат қилганлар. Жумладан, мусулмон оламининг таниқли олими, султон пойтахтидаги Жоме масжидининг имоми Жалолиддин Румий худди шу мақсадда пири Саид Бурҳониддин талаби билан энг оғир ишларни бажарган. (Радий Фиш. «Джалеледдин Руми», Москва, 1988). Зеро, ҳақиқий мард ва машҳур кишилар айни бир пайтда меҳнаткашлик, ҳалоллик ва камтарликни ҳам ёдларидан чиқармаганлар. Жумладан, «даҳолигини тан олмаган даҳо», ўз кароматлари билан дунёга донг таратган афғонистонлик башоратчи Муҳаммад Сиддиқ доимо қаршисидаги кишини, у ким бўлишидан қатъи назар, ўзидан ақллироқ ҳисоблашни, одамнинг мансаб-лавозимини эмас, ўзини ҳурмат қилишни ўзига қатъий амал қилиб олгани учун ҳам машҳур.

Ҳа, «Ҳурмат қилсанг, ҳурмат кўрасан» деганларидек, Сизга қандай муомала қилишларини истасангиз (эътибор беряпсизми, шу ерда ҳам ўзингизни ўйлаяпсиз), одамлар билан шундай муомалада бўлинг. Шундай қилингки, Сиз билан мулоқотда бўлаётган киши озгина бўлса-да Сиздан ўзини устун деб ҳисобласин. Бунинг учун сўнгги сўзни, ҳукм чиқариш ҳуқуқини кўпроқ унинг ихтиёрига қолдиринг. Бу борада таниқли драматург Шароф Бошбеков шахсий ҳаётида қўллайдиган қуйидаги усул Сизга ҳам қўл келиши мумкин: «Мабодо хотинга нимадир ёқмай қолса, унинг танқидини қирқадиган йўлини ўйлаб қўйганман. Дейлик, қайсидир асарим унга маъқул бўлмайди. Ундан олдин ўзим ёмонлаб кетаман: «Э, асар-пасар бўлмади бу! Мантиқнинг «м» ҳарфиям йўқ! Бешинчи синф ўқувчиси бундан яхши ёзади! Бировга кўрсатишгаям уялади одам. Ё, ёқворсаммикин-а?». Кейин хотиннинг ўзи «Йўқ, жа унчаликмас-у... Энди, бундан баттар асарлар ҳам чиқиб ётибди-ку», деб асаримнинг ёнини ола бошлайди. Хуллас, ишончли усул. Шу пайтгача ҳечам панд бермаган».

Умуман, ҳамманинг асаб торлари таранглашган ҳозирги серғалва замонда одамлар билан ширин муомалада бўлиш ҳам катта санъат. Бу санъат эгаси бўлиш учун суҳбатдошлардан кенг қалблилик ва юксак саховат талаб этилади.

Сиддиқ МЎМИН,
филология фанлари номзоди.
Маъмуржон ОТАЖОНОВ,
руҳшунослик фанлари номзоди.

Фарғона давлат дорилфунунининг биология ва география факультети геология фани ўқитувчиси, доцент Янгибой Эшпўлатов шу билим даргоҳида 20 йилдан буён ишлаб келаётир. У ҳар бир дарсни кўргазмали қуроллар асосида қизиқарли ва мазмунли ўтказади.

Суратларда: Я. Эшпўлатов талабаларга навбатдаги мавзуни харита ёрдамида сўзлаб бераяпти.

У. ҚЎШВОҚОВ олган суратлар.

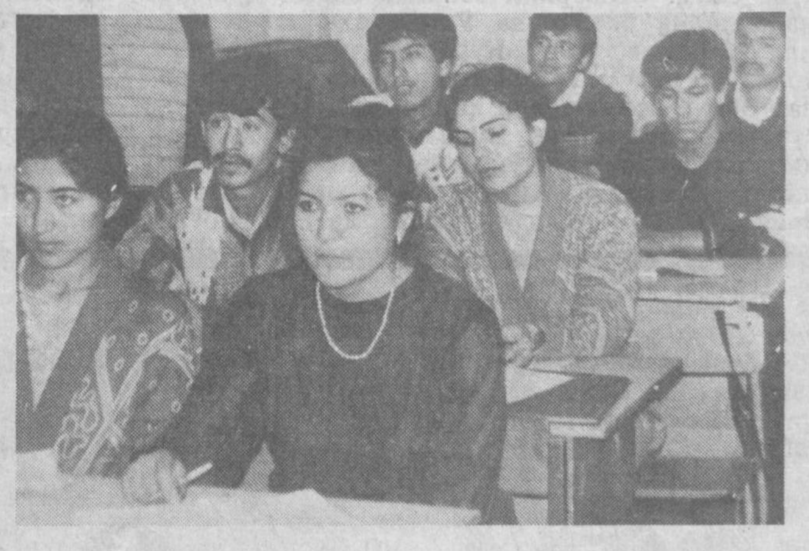

Янги дарсликдан саҳифалар

Умумтаълим мактабларининг ўзбек адабиёти бўйича тузилган янги ўқув дастури, чоп этилган дарслик, мажмуалари муаллимларимиз учун қатор қийинчиликлар туғдирган бўлса, ажаб эмас. Айниқса, ўзбек мумтоз адабиёти юзасидан ўрганиладиган адабий сиймо ва асарларнинг кўпчилиги умумтаълим жараёнига биринчи марта жалб этилаётгани мушкулотни кучайтиради. Бунинг устига, мумтоз асарларнинг янгича, ҳурфикрлик нуқтаи назарича талқини ва таҳлилини ўқувчилар онгига сингдириш вазифаси ҳамда бу борада зарурий тавсия, кўрсатма, услубий қўлланмаларнинг йўқлиги муаммони янада мураккаблаштиради. Бу ҳол ҳар бир муаллимдан масалага ижодий ёндашувни, яратувчилик қобилиятини талаб этади. Афсуски, бундай ёндашув ва қобилият ҳар бир ўқитувчида ҳам топилавермайди. Уларнинг аксарияти тайёр дарслик ва услубий андозалар асосида дарс ўтишга ўрганиб қолишган. Ҳатто, мустақил равишда дарс ўтолмайдиган, сабоқ жараёнида мавзуни ўқувчиларнинг ўзига ўқитиш йўли билан соатларни ўтказадиган муаллимлар борлиги ҳам сир эмас. Янги адабиёт дастури, дарслик ва мажмуалари оддийдан тортиб олий тоифали муаллимларгача — ҳамма маърифат аҳлини мустақил мутолаага, изланишларга мажбур этади. Бошқача айтганда, илгари тажрибали ўқитувчилар мавжуд маърифий ашёни йиллар мобайнида ўзлаштириб олиб, фақат ўқитиш ва ўргатиш билан машғул бўлган бўлсалар, энди, аввало, уларнинг ўзлари янги материални ўқиб мутолаа этишлари, мукаммал ўзлаштиришлари шарт. Бу мутолаа дарслар жараёнида ҳам давом этади, пухталашади, мустаҳкамланади. Умуман, янги дастур, дарслик ва мажмуалар шундай мўлжал билан тузилганки, уларни фақат ўқувчи ва ўқитувчиларгина эмас, балки турлича ёшдаги, тайёргарликдаги, тоифадаги кенг китобхонлар оммаси ҳам мутолаа этиши ҳамда ўзига яраша янгилик олиши мумкин.

Хусусан, ўнинчи синф ўзбек адабиёти мажмуаси изоҳ ва шарҳлар билан босилиб чиқди. Лекин унинг дарслиги қачон мактабга етиб бориши маълум эмас. Шунинг учун, ўқитувчиларга ёрдам тариқасида, биз XVII—XVIII асрлар ва XIX асрнинг биринчи ярми ўзбек адабиётига оид адабий сиймо ҳамда асарларнинг янги дарсликдаги талқинини муҳтарам муаллимларимизга тавсиф этиб бормоқчимиз.

Бу даврда ўрганиладиган адабий сиймолардан бири Турди Фароғий бўлиб, унинг ҳаёти ва ижоди бўйича уч соат дарс режалаштирилган. Биринчи дарс «Турдининг ҳаёти ва ижоди» мавзуига бағишланади. Турдининг ҳаёти ва ижодига доир жуда оз маълумот мавжудлигини ҳисобга олиб, шоирнинг таржимаи ҳоли унинг ҳаётий кечинмаларини акс эттирувчи бадиий асарлари таҳлили заминида тушунтирилади. Бунда асосий эътибор бадиият таҳлилига бериладики, бу адабиёт ўқитишнинг асл муддаосига мувофиқдир.

ТУРДИНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

Турди Фароғий XVII аср Бухоро адабий муҳитининг йирик намояндаларидан биридир. Турдининг таржимаи ҳолига оид аниқ маълумот деярли сақланмаган. У XVII асрнинг ўрталари ва охирида яшаб, тахминан 1699 ёки 1700 йилда вафот этган. Шоирнинг умри Бухородаги аштархонийлар сулоласидан 1640 йили тахтга ўтирган Нодир Муҳаммадхон, 1645 йили хонликка кўтарилган Абдулазизхон, 1680 йили ҳокимиятни қўлга киритган Субҳонқулихон салтанатлари даврида кечган. Турди яшаган асрда Марказий Осиё уч хонликка бўлинган, хонлар, беклар, ота-ўғилу оға-инилар орасидаги ички низолар авжига минган, мамлакат ва миллат парокандалик ҳамда инқирозга юз тутган эди. Турдининг ҳаёти ва ижоди ана шундай жангу жадаллар жараёнида, ижтимоий-маданий муҳитнинг тушкун бир палласида кечган.

Нодир Муҳаммад Хоразм истилосига киришган пайтда, ўзининг давлати сарҳадларидаги Юз уруғи вакиллари Боқи Юз бошчилигида Хўжандда исён кўтардилар. Нодир Муҳаммад исённи бостириш учун тўнғич ўғли Абдулазизни юборди. Боқибий ва бошқа юз уруғи аъёнлари Хўжандга келган Абдулазиз билан тил топишиб, уни подшоҳликка кўтардилар. Абдулазизхон Юз исёнчилари иштирокида ўз отасига қарши юриш қилди ва Бухоро тахтини забт этди. Шу замонларда Турди Юз уруғининг нуфузли намояндаларидан эди. Абдулазизнинг шахсияти ҳамда унинг салтанатни эгаллаши Турдида катта умидворлик уйғотди. Ғалабадан руҳланган шоир ўзи орзу этган давлат бошлиғи фазилатларини Абдулазиз шаънига шоён битади:

Шоҳ Абдулазиза бўлди жаҳонбонлиғ хатм,
Аҳди шоҳаншаҳию фурсати хоқонлиғ хатм,
Шаръи инсофу карампешалиғу хонлиғ хатм,
Расми доду равишойини мусулмонлиғ хатм,
Яхши от этти алам арсайи даври офоқ.

Турди орзулаган «жаҳонбонлиғ», «инсофу карампешалиғ», «расми доду равишойини мусулмонлиғ» фазилатлари Абдулазиз сиймоси ва фаолиятидан аён бўла қолмайди. Аксинча шажаравий кураш кескинлашади, мулку миллат дарахти ичидан дарз кета бошлайди. Аввалига, Субҳонқулихон отаси Нодир Муҳаммадхон билан бирга акаси Абдулазизхонга қарши жанг қилади. Орада Субҳонқулихон акаси Қутлуғ султонни қатл этади ва ота-ўғил иттифоқидан футур кетади. Кейин Абдулазизхон билан Субҳонқулихон иттифоқ тузиб отага қарши курашадилар. Ўғиллари дастидан Эронга қочиб, бир қадар кучланиб, Балхни эгаллаган Нодир Муҳаммад, барибир, фарзандлари забтига бас келолмай, тахту бахтга этак силкиб, Маккайи Мукаррамага қочиб қутулади. Энди Абдулазиз билан Субҳонқули бир салтанат сарҳадига сиғмай қолади. Субҳонқули хонадоннинг энг яхши фарзанди, ўн минг мисралик шеърияти билан «Девон» тузган жияни Қосим Султонни қатл эттиради. Субҳонқули ўттиз йилдан ошиқроқ Балхда ҳукмронлик қилади. Бу йиллар мобайнида у доимо акаси билан Бухорони талашиб-тортишади. Хева хонлари, Бухоро, Балх ўртасида ҳам доимо қирғинбарот урушлар бўлиб туради. 1680 йилда Абдулазизхон салтанатидан умидини узиб, тарки диёр этиб Мадинайи Мунавварага жўнайди. Шундан кейин ҳам Субҳонқулихон Бухоро ва Балхда яна йигирма тўрт йил ҳукм суради.

Турдининг мураккаб ҳаёти ва ижоди саҳифаларини мана шундай можаролар қоралаб, доғлаб ўтди. У Раҳимбий ва Оқбўтабий каби ҳукмдорларни ҳам кўрди. Улардан ҳам ўзига, юртига, миллатига нажот истаб, осойишталик, адолат, фуқаропарварлик, ҳиммат, саховат сўради. Аммо сарсон-саргардонликдан ўзга фароғат кўрмади, армондаю дармонда кетди.

Шоирнинг шеърияти ялписига исёнкор ижтимоий руҳ касб этишига унинг даврони сабаб бўлди. Шеъриятининг норозилик нидолари, афсус-надоматлар, қақшатқич ҳажву фош этиш услуби билан йўғирилишига аламзадалиги ва армони сабаб бўлди. Шоирнинг жанггоҳдан иборат жамиятда кўрган-кечирганларининг бари шеърларида тимсолий тарзда муҳрланди. Ҳаёти ҳақида маълумот сақланмаган бўлса-да, шеърлари мутолаасидан шоир сиймоси ва ҳасби ҳоли хусусида тўла тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Турди Фароғийнинг ижтимоий-маданий муҳитда тутган ўрни, ижтимоий-адабий мавқеи ва қудрати ҳақида унинг қуйидаги шеъри яққол тасаввур уйғота олади:

Қатраям ночиз, аммо зоти қулзум Турдиман,
Келтуран амвожға баҳри талотум Турдиман.
Қирқ, Юз, Минг ақраболар этдилар мандин нуфур,
Не бало бахти қарову толеи шум Турдиман.
Риштадек минг бор рўзе чашми сўзандан ўтар,
Бовужуди эътибори чашми мардум Турдиман.

Шоир ўзининг истеъдоди қудрати ҳақида мен қатрадек кичкина, ҳеч нарсага арзимайдиган, назарнигир вужуд, аммо пўртанавор мавжланадиган, руҳи уммонида ўркач-ўркач тўлқинлар тўфон чекадиган денгиз зотиданман, дея фахрланади. Қирқ, Юз, Минг ақрабо — туркий уруғлар. Хўш, нега шу улусга мансуб шоир мазкур уруғлар менга нафрат пайдо қилдилар, бахти қаро ва толеи шум Турдиман, дея ўксинади. Тушуниш бир оз қийин бўлса-да, бу азалий шоирлик қисмати. Майда маҳаллийчиликка қарши миллий бирлик учун, улкан ҳақиқатлар йўлида курашган мутафаккир сиймолар ҳамиша улуснинг таънаю маломатига, эътироз, инкор ва нуфурига учраганлар. Бунга ўзга мумтоз ижодкорларимиздан ҳам «Улуснинг таъну таърифи манга, Бобур, баробардур» ёки «Маломат қилса қилсунлар, алар гуфторини найлай» каби мискин сатрларни кўплаб мисол келтириш мумкин. Турди ҳам мулку миллат дея жон чекиб, минг натга қолган қаламкаш эди. Бундай сиймоларнинг абадият ва ҳақиқат йўлидаги курашларини майда манфаатлар овунчи ила умргу заронлик қилаётган кимсалар тушунмас, қадрламас ва кундалик ҳузур-ҳаловатини келгуси фароғатларга алмаштирмас, қурбон қилмас эди. Бундай улуғ сиймолар назаркарда, яъни Тангри назари тушган, халқ эътибори қаратилган бўладилар. Айни пайтда, улуснинг назорати таъқиби остида қоладилар. Буни шоир тимсолий тарзда: «Бамисоли ип игнанинг кўзидан ўтгани сингари, мен бир кунда минг бора одамлар кўзидан ўтаман», дея ифодалайди.

Турдининг ҳаётий кечмишини акс эттирувчи манбалардан бири унинг Оқбўтабий асрида битилган туркий мухаммасидир. Маълумки, Турди Оқбўтабий ҳукмронлиги даврида кексайиб қолган эди. Кекса шоирнинг ўз шахсий қисмати ҳақидаги ушбу мухаммаси муаллиф ҳаётий кузатишлари хулосасини ифодалайди.

Ёд мандин ким берур, яхши замонлар кўрдиман,
Ринд сарҳайлию хуш айши дамодам сурдиман,
Ҳалқайи ушшоқда базми мажолис қурдиман...

Бу сатрлар Турди умрининг маълум даврларидан мамнун эканлигини кўрсатади. Ўзининг иқрор этишича, шоир бир маҳаллар яхши ҳаёт кечирган, дўсту улфатлари билан биргаликда айш-ишрат базмларида иштирок этган. У вақтларда илоҳий ишқ шайдолари, яъни сўфийлар ҳалқа қуриб ўтириб, тангритаоло ёдини зикр этиб, маърифат мажлислари ўтказишган. Бундай анжуманларда Қуръон ва тасаввуф таълимотидан, илоҳий-исломий билимлардан баҳс этилган. Турди ана шу давраларда фаол қатнашган.

Аммо Турди ҳаётининг бундай масрур дамлари узоқ давом этмаган:

Қилмадим шукронае, солдурди туфроғ ошима,
Қолмади жуз дарди ғам ҳамдам, мусоҳиб қошима,
Ҳақ ўзи раҳм айлағай оҳи саҳар, кўз ёшима,
Тафриқа тошини ёғдурди замона бошима,
Хонумон овора, селоби ҳаводис сурдиман.

Мустақил фикрли шоир фаровон ҳаётига шукру қаноат қилмади. Замона зайлига майл, ҳокимлар ҳукмига итоат этмади. Сарой муҳитида маскан тутганига қарамай, хону беклар фаолиятига хайрихоҳ, жилла қурса, лоқайд қараёлмади. Оқибатда, замона зўравонлари шоирнинг турмуш таомига туфроқ солдирди. Унинг дарду ғамдан ўзга ҳамдам, ҳамсуҳбати қолмади. Замона Турди ва унинг маслакдошлари, хонадони бошига ихтилоф, бўлиниш, ажралиш кулфатларини ёғдирди. Шоир хонумони — рўзғори, аҳли аёли, туриш-турмуши оворагарчиликка юз тутди. Юқорида қайд этилган ҳодисалар селоби шоирни саргардонлик водийсига суриб юборди. Мусофирчиликда шоир ҳолидан хабар олувчи холис дўстлар топилмади. Яқин дўсту қариндошлари суҳбатидан ор этадиган бўлди. Шоир одамларнинг кўнгил ва кўзларидан йироқлашди — назардан қолди.

Яхши вақтлар ёд этиб, ўздин кетиб, элдин қолиб,
Ҳарза тифли ашкдек айни назарлардин қолиб,
Носара дирҳам сифатлик рад қилиб, қўлға олиб,
Дасти фарсуда, юзи қатиб, аёғларда қолиб,
Кўҳна тиғи таҳ-батаҳ ғам занги тутған кундиман.

Бундай сатрлар фақат шоирнинг ҳасби ҳоли ёки жамиятга муносабатини эмас, балки умр сарҳисобини, турмушнинг аччиқ ҳақиқатини, бошқаларга дарс бўладиган ҳаёт сабоқларини ҳам ифодалайди. Мана, яккаланган, хор бўлган шахснинг кўнгил кечинмалари: Ўтган яхши кунларни эслаб, ўзимдан кетар даражага етаман. Эҳ, элдан қанчалик ажралиб, яккаланиб қолиб кетибман-а! Кўз ёш доналари ҳар ёнга беҳуда югурган болалар каби беихтиёр кўз косаси, нигоҳ масканидан сочилиб кетганидек, мен ҳам ўткинчи ва бевафо ҳаёт саргардонликлари оқибатида, назаргоҳдан йироқлашдим, эл назаридан осонгина тушиб қолдим. Қадрим шу қадар тушиб кетдики, одамлар мени яхши бўлмаган дирҳам пулини ёқтирмай қўлга олганлари каби, тараддудланиб ёдга оладиган бўлиб қолдилар. Жамият мени дастаси ёрилган, юзи қотиб кетган, оёқости бўлган, қаватма-қават ғам занги босган эски ўтмас пичоқ, яроқсиз матоҳ янглиғ ярат-май қуйди.

Шоир ўз саргузаштларини келгуси авлод ҳаёт мураккабликларидан огоҳ бўлиши учун шунчалар ошкора ва таъсирчан изҳор этган. Ўз айбини тан олиш, хатоларини тўғри тушуниш, гуноҳларига иқрор бўлиш, кўргуликлари сабабини ўз феъли, фаолиятидан ахтариш покланувчан инсоннинг фазилатидир. Турди лирик қаҳрамони ҳам юқоридаги фоже аҳволининг боисини ўз қилмишидан қидиради:

Оҳ, бу умри кироми сарфи ғафлат айладим,
Ғуссайи беҳуда, асбоби надомат айладим,
Билмадим ўз айбими, халқа мазаммат айладим,
Шукр шаҳдин билмадим, куфрони неъмат айладим,
Захми неши рўзғор аҳлини талху тундиман.

Ижодкор умри ижтимоий фаолликда, исёнлар, хону беклар аро жангу жадал суронларида ўтди. Бу фидокорлик, аслида, улуғ мақсадларни кўзлаган эди. Аммо, умр сарҳисобида аён бўлдики, ушбу фаолият ҳам ғафлатдан иборат экан. Чунки орзудаги олий ҳақиқатни майда манфаатларга бўйсундирилган тарафкашлик курашларидан топиб бўлмасди. Азиз ва қимматли умрни бундай ижтимоий жанговарликка сарфлаш ғафлатнинг алдамчи кўриниши эди. Ғафлат — умрни жисмоний, маънавий уйқуда, мудроқликда, нодонликда, ҳаёт ва ҳақиқатнинг асл моҳиятидан бехабарликда ўтказиш. Ғафлат насия нарсаларга хомтама бўлиб, умр нақдини билар-билмас сарфлаб юборишдир. Ўтар дунё манфаатлари учун беҳуда ғам-ғусса, афсус надомат чекиш ҳам айни ғафлатдир. Ўз айбини билмай туриб, халқнинг устидан кулиш, уни масхаралаш ҳам ғафлатнинг ўзликка, ғурурга бино қўйишдек бир шаклидир. Шоир бу иқрорномасида қаҳри қаттиқ, гоҳо таҳқиромуз сўз-ибoралардан тийилмаган ҳажвий асарлар яратганини ҳам назарда тутмаганмикин? Умр ниҳоясида Тангрининг берган неъмати, юмуши, дардига ўз вақтида шукрона қилиш шаккару болдек лазиз туюлади. Асли, шукру қаноат комил мусулмоннинг хос фазилатларидандир. Шукр шаҳдини билмаслик куфрони неъматдир. Турдининг бу танти тазаррулари Тангри инсонга берган ғанимат умрнинг ҳаққоний моҳиятини англаш, ўзликни таниш ва руҳни ўзлик юкидан озод этишдек маънавий комиллашиш белгиларидир. Тийнатини ҳар қандай гуноҳдан тозалашга киришган шахс ўзини аёвсиз фош этишдан, иззат нафсини-да, таҳқирлашдан ҳам тоймайди. Турди ўзлигини рўзғор аҳли, яъни омонат дунё манфаатлари домига дучор бўлган кимсалардан, қўрс, дағал, тезфеъл, жароҳатловчи тоифасига мансуб дея ҳақоратлайди ва инкор этади. Гўё Яссавийнинг «нафсни тепкил!» ҳикматига риоя этади. Дарвоқе, Турди шеъриятининг ялпи таҳлилида мана шу талху тундликдан бир томчи туйиш мумкин.

Шеърда умрнинг қадрдон, фароғатли даврлари билан беқадру бенаво мавсуми қайта-қайта муқояса ва сарҳисоб қилинади.

Ҳукм жори, сўз қабули, бир дури даргўш эдим,
Аҳли давлатлар билан ёру ҳариф, ҳамдўш эдим,
Ҳою-ҳўйи базмларда шаҳди нўшо-нўш эдим,
Хуш замонлар Юз қазони бошида сархуш эдим,
Бу замон ювған қазон остида қолған юндиман.

Бахт кулиб боққан кунларда Турди Юз уруғининг энг обрўли одами эди. Унинг ҳукми ҳаялламай ҳаётга жорий бўларди. Сўзлаган сўзини шоҳу фуқаро қабул қилиб, доимий йўлдош ва зийнат бўлгувчи тилла зиракдек қадрлаб, қулоқларига қўрғошиндай қуйиб оларди. Донишманд бу зот давлат раҳбарлари ва дунёдорлар билан ёру дўст, ҳамсўҳбату ҳамкор эди. Умрнинг хушбахт фасллари тантанавор, тўкин, шўх-шан базмлар тўрида, емиш ва ичкилик лаззатларидан сармастликда ўтган. Фараҳли замоналарда Турдининг ўрни Юз уруғи қозонининг бошида бўлган. Унга қозондаги таомнинг энг ширин ери насиб этарди. Турдининг раҳнамолигисиз Юз уруғининг қозони қайнамас эди. Энди эса бу қозон қуриди. Турди бўш қозон тагида қолган ювиндидек қадрсизлик чоҳига тушди. Бу ўриндаги қозон рамзий маънога эга. Шоиру донишу даврониининг тушкун тақдири ўша Юз элати инқирозини акс эттиради.

Қисматнинг жабру жафо, азобу уқубатлари кибор бир давлат арбобини тавбасига таянган, тақдирига тан берган фақиру ҳақир ҳолига келтиради:

Ман кимам? Гумному нокому жаҳон оворае,
Дийда намноку гирибон чоку бағри порае,
Ноқабули марҳаму носур, битмас ёрае,
Бекасе, мушти хасе, бир бандайи бечорае,
Собирам, рози қазо, тири балоға кўндиман.

Сувсаниб елиб югурган шоир саробга йўлиқади ва ўзини беному нишон, мақсад-муддаосига эришмаган, жаҳон овора, кўзлари гирён, ёқавайрон, юрак-бағри жароҳатли ҳолатда кўради. Унинг руҳи равони хастаҳол, дил яраларига малҳам топилмас, топилса-да, таъсир этмас, кўнгли ношод аҳволда эди. Лирик қаҳрамон кимсасиз, хасдай хокисор, чорасиз бир банда эканлигини иқрор этади. У сабру бардош касб этади, ўзини бало ўқларига нишон деб билади, тақдирнинг энг сўнгги ҳукмига ризолик изҳор этади.

Мухаммаснинг сўнгги банди шоир Турдининг ижтимоий мавқеи, шахсий қисмати ҳақидаги якунловчи маълумот — умумлашмани мужассамлаштирган:

Юз фарозидин озиб, тушдум нишеби қирққа,
Хавфу биййму ваҳм аросинда қарибн қирққа,
Дона деб побаст ўлуб, доми фиреби қирққа,
Вой, юз минг вой, юз бўлдум ғариби қирққа,
Ҳокими Диззах мутеъи, пайрави журқундиман.

Бу ўринда гап Турди асарларининг бадиияти ҳақида бормаётган бўлса-да, таъкидлаш зарурки, шоир радиф учун «қирқ» сўзини кўзлаган мазмунига жуда мувофиқ тарзда танлаган. Туркий уруғ номларини ифодаловчи рақамлар ўша уруғ мавқеини ҳам белгилаган, албатта. Биринчи мисрада шоир Юз юксаклигидан Қирқнинг қуйилигига тушиб қолдим, деган тимсолий маънони баён этади. Бу Юз уруғига мансуб Турди Қирқ уруғининг олдида паст тушгани, унга тобе бўлиб қолганини ҳам билдиради. Иккинчи мисра шоир хавф, қўрқув, ваҳима ва таҳликали ҳолга қирқ ёш теварагида тушганидан дарак беради. Шу ўринда «қирқ» мухаммас ёзилган ёшга ҳам ишора этади. Учинчи мисрада шоир ўзини дон илинжида қирқоёққа ўхшаган тузоққа илинган қушга қиёслайди. Тўртинчи мисрада шоир қирқ ёшда юз йил яшаган чолдек қартайиб қолдим, дея нидо чекади. Сўзни Турди Жиззах ҳокими, бир журқундига муте ва пайрав бўлиб қолганидан ўксиниш билан саранжомлайди.

Демак, мазкур мухаммас шоир ҳаётий саргузаштларини бадиий акс эттириши билан нодир ва қимматли асардир. Турди таржимаи ҳолини ўрганишни мана шу асарнинг муфассал таҳлили асосига қуриш катта илмий-услубий, маърифий, тарбиявий аҳамият касб этади.

Нусратулло ЖУМАХЎЖА,
ЎзФА Алишер Навоий номидаги Адабиёт илмгоҳининг катта илмий ходими.

Американликларнинг ўзбекистонлик фарзандлари

Боши биринчи бетда.

Ёшларимизнинг фуқаролар хонадонларида яшашлари, таъбир жоиз бўлса, ўзига хос ҳаёт дорилфунуни вазифасини ўтамоқда. Суҳбатдан маълум бўлишича, америкалик хонадон соҳиблари уларнинг эркин-эмин яшашлари, вақтида дарс тайёрлаб, вақтида дам олишлари учун барча шарт-шароитларни яратиб беришмоқда. Ҳақиқий ота-оналаридек меҳр-мурувват кўрсатишмоқда. Ўқувчиларимиз шу йўсинда америкача турмуш тарзини, бу юрт халқларининг тарихини, маданиятини, тилини, диний ва миллий урф-одатларини, байрамларини ўрганмоқдалар. Уларнинг турли давлатлар болалари билан бирга ўқишига келсак, бу ёшларимизни ҳозиржавобликка, ўз юрти, ўз халқи ва миллати билан ғурурланишга, Ватанни севишга, унинг қадрига етишга ўргатади.

— Американликлар ўқувчиларимиз ҳақида қандай фикрдалар?

— Суҳбатдошларимиз, чунончи, «АКСЕЛС» ходимлари бизнинг ўғил-қизларимиз жуда одобли, меҳнаткаш, билимга чанқоқ эканликларини эътироф этишди. Шу билан бирга, уларда мустақиллик бир оз етишмаслигини, феъл-атворларида ортиқча мулоҳазакорлик, тортинчоқлик устунлик қилишини ҳам яширишмади.

— Учрашувда ўқувчиларимиз қандай таклиф-истакларни ўртага ташлашди. Шулар ҳақида ҳам тўхталсангиз?

— Маълумки, иқтидорли ёшларимиз АҚШга ўқишга юборилишларидан олдин тест синовларидан ўтишган. Шу аснода инглиз тилидан ҳам имтиҳон топширишган. Лекин ўқиш жараёнида хонадонларда яшаётганлари боис ўзаро муомалада бирмунча қийинчиликларга дуч келишибди. Демак, хорижга бориб, таълим олиш учун чет тилини фақат китоб доирасида ўрганиш кифоя қилмас экан. Ёшларимиз ўша юртнинг кундалик муомала тилини ва маданиятини ҳам пухта ўзлаштириб олишлари лозим экан.

Яна бир гап. Ёшларимиз Америка тарихини, маданиятини, адабиётини ва ҳаёт тарзини ҳам ўрганмоқдалар. Бундан ташқари, турли викториналарда, баҳс-учрашувларда қатнашмоқдалар. Ана шундай тантаналар чоғида ҳар бир ўқувчининг олдига ўзи мансуб бўлган давлат байроғи қўйиб қўйилар, улар тенгдошларига ўз юртларининг ўтмиши, бугуни ва келажаги ҳақида сўзлаб беришар экан. Афсуски, шундай кезларда бизнинг фарзандларимиз баъзан қийналиб қолишар экан. Негаки, улар бундай маълумотлар билан тўлиқ таъминланмаганлар. Суҳбатимиз жараёнида бу ҳақда куюнчаклик билан фикрлар билдирилди. Биздан, иложи бўлса, Ўзбекистон тарихи, маданияти, халқимизнинг урф-одатлари, анъаналари, байрамлари ҳақида ҳикоя қилувчи асарларни, қўлланмаларни, кўҳна шаҳарларимиз ҳаётига доир суратлар мажмуаларини жўнатиб туришимизни илтимос қилишди. Айни чоғда ота-оналари ҳам республикамизнинг бугунги ҳаёти ҳақида ёзиб туришларини сўрашди. АҚШдаги элчихонамиз ёрдамида тез-тез учрашувлар, суҳбатлар уюштириб туриш фойдадан холи бўлмаслигини таъкидлашди. Биз уларнинг айрим илтимосларини ўша заҳотиёқ адо этдик. Масалан, мен республикамизнинг стол устига қўйиладиган байроқчаларини, давлат байроғимиз ва гербимиз акси туширилган ҳамда улар ҳақида тушунча берувчи матнлар битилган ўзбекча тақвимни, шунингдек, ўзбек ва инглиз тилларида чоп этилган «Ўзбекистон Республикаси» номли китобни болаларга топширдим.

Учрашув жараёнида ёшларимиз билан биргаликда эсдалик учун суратларга тушдик. Ўқувчиларимизга худди ўз ота-оналаридек ғамхўрлик кўрсатаётган америкалик оилаларга ҳамда «АКСЕЛС» ходимларига самимий миннатдорчилик билдирдик. Қайтар чоғимиз ўқувчиларимиз биз орқали ота-оналарига мактублар, совғалар бериб юборишди.

Сирасини айтганда, АҚШдаги учрашувлар ёшларимизни хорижга ўқишга жўнатишда яна нималарга эътибор беришимиз лозимлигини, қандай ишларни амалга оширишимизни кўрсатиб берувчи фойдали мулоқотлардан иборат бўлди.

Суҳбатдош
Абдунаби ҲАЙДАРОВ.

СУРАТЛАРДА: АҚШдаги учрашувлардан лавҳалар.

Мелоддан уч минг йил аввал ҳам ерни сунъий суғориш тараққий этган, анҳорлар қазилган, тўқимачилик, заргарлик ривожланган, пишиқ ғиштдан икки-уч қаватли бинолар солинган. Мелоднинг биринчи асрларидаёқ тиббиёт, риёзиёт, илми нужум, кимё сингари фанлар вужудга келди ва такомиллашиб борди. Ўша даврдан то бугунга қадар мазкур фанлар ривожланиб, улар асосида турли кашфиётлар, ихтиролар қилинди, тадқиқотлар ўтказилди.

Олий ўқув юртларига қабул қилиш ва ўқитишнинг янгича тизимлари ишлаб чиқилмоқда.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш муҳандислари институти ректори, профессор Саттор Ибодуллаев билан шу даргоҳда олиб борилаётган ишлар, мамлакатимиз тараққиёти учун малакали мутахассислар тайёрлаш борасидаги ютуқлар ҳақида суҳбатлашдик.

Олий таълим жабҳаларида

ИЛМ ИСТАГАН ЧОРА ИЗЛАР

— Саттор ака, янги ўқув йилида олий билимгоҳга қабул қилиш қай тарзда ўтди? Унинг афзалликлари нимадан иборат?

— Янги ўқув йилининг бошланиши ўзига хос хусусиятларга эга. У иккинчи маротаба республикамиз ўзининг мустақиллигини кенг нишонлаётган кунларга тўғри келди. Тест синовларида муваффақиятли натижаларга эришган талабалар сони 500 нафарга ортди. Қабул қилинувчиларнинг кўпчилиги яхши билимга эга эканликларини, замонавий илмий ютуқларга баҳо беришда ижобий ёндошишларини, мустақил фикрлаш ва илмга чанқоқ эканликларини намоён қилдилар. Шуниси қувонарлики, юқори кўрсаткичларга эришган абитуриентларнинг кўпчилигини республикамиз вилоятларидан келган ёшлар ташкил этади.

— Олий билимгоҳ қошида мактаб-лицей ташкил этилган экан. Мазкур ўқув юрти оддий мактаблардан нимаси билан фарқ қилади? Ундан кутилган натижалар қандай бўлмоқда?

— Лицейни ижтимоий-иқтисодий томондан ҳимоялашда билимгоҳимиз томонидан берилаётган кўмаклар ўқувчиларнинг чуқур билим олишлари ҳамда ўз касбининг моҳир усталари бўлиб етишувида қўл келмоқда. Мактаб-лицейда 30 дан ортиқ ўқитувчимиз машғулотлар ўтмоқда. Уларнинг кўпчилиги илмий даража ва унвонларга эга бўлиб, ўрта мактабнинг дарс бериш услубиятини яхши билишади. Шу билан бир қаторда, синфлар, ўқув аудиториялари амалий машғулотлар ўтказиш учун зарур асбоб-ускуналар, тажриба учун махсус хоналар билан таъминланган, вилоятлардан келган ўқувчилар учун ётоқхоналар ажратилган. Бундан ташқари ўқувчилар ЭҲМ, оператор—дастурчи, иқтисодчи-ҳисобчи, автотранспорт ҳайдовчиси сингари қўшимча мутахассисликларни ҳам эгаллайдилар.

— Республика иқтисодиётини барқарорлаштириш, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан талаб даражасида қондириш мақсадида фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда. Яқинда билимгоҳларингизда фермерлик факультети ташкил этилибди. Янги соҳанинг истиқболлари қандақ?

— Иқтисодиёт муаммоси сиёсий, иқтисодий, ижтимоий аҳамиятга эгадир. Уни ҳал этиш мақсадида Ўзбекистон Президенти ва ҳукумати республика ҳудудида деҳқон (фермер) хўжаликларини ташкил этишга алоҳида эътибор бериб фармонлар, қарорлар қабул қилмоқда. Бу тадбирлар республикамиз қишлоқ хўжалигида деҳқон хўжаликларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. 1993 йилнинг май ойига келиб 9980 дан ортиқ фермер хўжалиги ташкил этилган. Улар асосан гўшт, сут, сабзавотчилик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланмоқдалар. Биз шуни назарда тутиб, республика мелиорация ва сув хўжалиги вазирлигининг корхоналари билан шартномалар туздик.

Янги ташкил этилган фермерлик факультетимизда халқ хўжалиги тараққиёти учун етук мутахассислар тайёрлашни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик. Республикамиз хўжаликлари билан шартнома асосида махсус бўлинмаларда фермер-деҳқон ва фермер-чорвадорлар тайёрлаш ишлари йўлга қўйилди.

— Табиий офат — сел оқимининг олдини олиш бўйича ўқув режалари концепциялари ишлаб чиқилибди. У қай тарзда амалга оширилади?

— Ҳар йили баҳор ва ёз ойларида бўладиган қаттиқ ёмғир ва сел туфайли халқ хўжалиги, экинзорлар, пахтазорлар катта талафотлар кўради. Сел оқимларининг олдини олиш бўйича мутахассислар тайёрлаш юзасидан ўқув режалари ва концепцияларини амалга ошириш мақсадида олий билимгоҳимизнинг гидромелиорация маркази проректори М. Ҳамидов бошчилигидаги бир гуруҳ профессор ва ўқитувчилар икки мингинчи йилгача мўлжалланган иш режасини туздилар.

— Яқинда Американинг Миссисипи штати университети билан олий билимгоҳингиз ўртасида шартномалар имзоланибди. Бундан кўзланган мақсад нималардан иборат?

— Талабаларимиз янада чуқур билимга эга бўлишлари учун Американинг Миссисипи штати университети тажрибаси асосида ҳамкорлик қилиш ўзининг ижобий натижаларини бермоқда. Бу университет вакиллари бизнинг олий ўқув юртимизда икки маротаба бўлишиб, тажриба учун ўзлари билан 4 килограмм чигит олиб келдилар. Бу чигит ўқув-тажриба хўжалигимиз далаларида синовдан ўтди.

Президентимиз И. Каримовнинг олий ўқув юртлари профессор ва ўқитувчилари учун дарс соатларини жаҳон стандартлари асосида камайтириш, 15 кишигача бўлган «академ» гуруҳлар ташкил этиш тўғрисидаги кўрсатмаларини бажариш учун қулай шарт-шароитларни вужудга келтирди. Ҳозирги вақтда олий мактаб замонавий поғона бўйича бир қатор ғояларни илгари сурмоқда. Олий ўқув юртлари ходимлари тўплаган тажрибалари юзасидан тез-тез фикр алмашиб туришлари фойдадан ҳоли бўлмайди.

Суҳбатдош С. САЛИМОВ.

«МАЪРИФАТ» ХАБАРЛАРИ

ИШОНЧ УЙҒОНДИ

ШАҲРИСАБЗ. Шаҳар тасарруфидаги Мирзо Бедил мактабида бўлиб ўтган ўқитувчилар конференцияси ўзгачароқ бўлди. Тарих фанини ўқитиш бўйича фикр-мулоҳазалар алмашилгач, мактаб ўқувчилари тест усулида карточкалардан фойдаланиб, бир соатлик дарсни мустақил олиб бордилар. Ўқувчиларнинг компьютер техникаси билан муомаласи конференция қатнашчиларида янги усулнинг самарасига, унинг афзалликларига яна бир бор ишонч уйғотди.

М. АШУРОВА.

●

ТИЛИМИЗНИНГ ҚАДРИ ОШМОҚДА

ЮНУСОБОД. Тумандаги 150-ўрта мактабда рус синфларида ўзбек тилини ўргатишга катта аҳамият берилмоқда. Чунончи, «Тил ўрганиш — давр талаби», «Ўзбек тили ҳафталиги» каби мавзуларда синфлараро беллашувлар бўлиб турибди. Эндиликда ўқувчилар ўзбек тилини мукаммал ўрганишиб, ўлкамиз тарихи, ўтмиши ва маданий мероси билан ҳам яқиндан танишишмоқда. Яқинда юқори синф ўқувчилари «Бобур нидоси» мавзуида ўтказган кеча ҳам давлат тилида бўлди.

Х. ИСЛОМОВА.

1993—94 ўқув йилидан бошлаб Халқ таълими вазирлиги тизимидаги барча олий ва ўрта ўқув юртлари, умумтаълим ҳамда ҳунар мактабларида чизмачилик, чизма геометрия ва машина графикасидан республика олимпиадалари ўтказиш режалаштирилди. Бу фанлардан олимпиадалар илгарилари нафақат республикамизда, балки собиқ Иттифоқда ҳам ўтказилган эди. Шундай экан, олимпиадани кўнгилдагидек ташкил этувчи мутахассислар олдидаги масъулият ҳам катта.

Ўзбекистон Республикаси Ўқув-методика марказининг бош методисти, педагогика фанлари номзоди Аҳмаджон Умронхўжаев билан бўлган суҳбатимиз шу мавзуга бағишланди.

Долзарб мавзу

ЧИЗМАЧИЛИК: ОЛИМПИАДА ҚАНДАЙ ЎТАДИ?

— Аҳмаджон ака, тўғриси, ҳозир республикамизда кўпгина фанлар бўйича ўтаётган олимпиадаларда анчагина тажрибалар тўпланган. Чизмачилик фани бўйича олимпиаданинг илк бор ўтказилаётганлигини назарда тутсак, аввало унга ўқувчиларимиз, ўқитувчиларимиз тайёрми, деган савол туғилиши табиий.

— Биз олимпиадага тайёрланар эканмиз, республика мактаблари ва айрим туманларида ўтказилган беллашувлар тажрибаларидан фойдаланмоғимиз лозим. Чунончи, мактаб чизмачилик курси, анъанавий график топшириқларининг мураккаблаштирилган шакллари масалаларининг мағзини ташкил этади. Шунингдек, тишнинг туб моҳияти болаларнинг чизиш техникасини эгаллаши билангина эмас, балки кўргазмали, образли ва мантиқий тафаккурининг ривожланганлик даражасини ҳам аниқлашдан иборат. Бундай сифатларни аниқлашда тест усулидан фойдаланган маъқул. Бу чизмачилик фани учун янгилик эмас. Чунки амалдаги дарсликда ҳам тестлар усулида билимларни назорат қилиш унсурлари мавжуд.

— Сўнгги йилларда мактабларда компьютер техникасидан фойдаланиш анъанавий тус олмоқда. Чизмачиликда эса...

— Дарҳақиқат, компьютер техникаси педагогик жараёнда чинакам мўъжизага айланиб бормоқда. Афсуски, ундан фақат математикада, ҳисоб-китобларда фойдаланиш мумкин, дегувчи ўқитувчилар ҳамон учраб туради. Унутмаслик керакки, компьютер ўз эгаси қўлида ҳайратланарли ишларни бажаришга қодир. Айниқса, чизмачилик фани усулларини бажаришда ҳам осон, ҳам кўплаб қулайликларни туғдиради. Шунингдек, чизмачилик дарсларида компьютер техникасидан фойдаланиш ўқувчиларнинг шу фанга қизиқишини, ўқитишнинг мўъжизавий техника воситасига муносабатини ўзгартиради. Олимпиадада ҳам компьютердан ўқувчининг нечоғли фойдалана олиши синовдан ўтади.

— Чизмачиликдан ўтадиган республика олимпиадаси ташкилотчилари асосан кимлар?

— Албатта, бу ишнинг бошида Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги турибди. У ерда ишлаб чиқилган Низомга кўра, беллашув тўрт босқичда ўтказилади. Тўртинчи босқич ғолиблари 1994 йил октябрь ойида чизмачилик, чизма геометрия ва машина графикасидан ўтказиладиган Халқаро олимпиадада қатнашиш ҳуқуқига эга бўладилар.

Чизмачиликдан илк бор кенг доирада олимпиада ўтказиш учун пойтахтимиз Тошкент шаҳри танлангани ўз ўрнида чизмачилик ўқитувчилари, методистлари ва шу соҳанинг билимдон мутахассислари олдига ҳам масъулиятли вазифаларни қўяди. Ўқувчи ва талабаларимизнинг беллашувнинг юқори шоҳсупаларидан ўрин олишларини таъминлашимиз зарур. Бунинг учун эса, аввало, вақт етарли, қолаверса, имкониятларимиз ҳам чексиз.

— Фикримча, бу муҳим ва долзарб тадбирни ўтказиш арафасида олимпиадада қатнашадиган ўқувчиларнинг қайси сифатларига эътибор берилиши кераклигини ойдинлаштириш керак. Масалан, мактаб чизмачилик курсини тўла ўзлаштирган ўқувчи олимпиада шоҳсупасидан муносиб ўрин олиши мумкинми, деган саволга жавоб топмоқ лозим.

Маълумки, ўрта мактаб чизмачилик таълимининг мақсади мураккаб бўлмаган чизмаларни бажариш ва ўқиш билан кифояланган. Олимпиада масалалари эса ўқувчидан ўз техник фикрини тасвирлаш усулида ифода этишни ҳам талаб этади. Бу малакани ўқувчида мактаб чизмачилик курсининг дастури асосида дарсда ёки дарсдан ташқари машғулотларда таркиб топтириш лозим бўлади.

— Олимпиада масалалари мазмуни қандай бўлади?

— Бўлажак олимпиада танловлари учун техник ижодни рағбатлантиришга ёрдам берадиган топшириқларга ҳам аҳамият беришимизга тўғри келади. Улар қаторига турли конструкциялашга оид масалалар, асбоб ва ускуналарни, шакл ёки технологик алмаштиришларни ҳам киритиш керак бўлади.

— Олимпиада қатнашчиси маҳоратини баҳолаш мезонлари ҳақида ҳам қисқача сўзлаб берсангиз.

— Чизмачиликни оммавий ўқитиш амалиётида ўқувчиларнинг график билим ва малакалари чизма бажартириш йўли билан аниқланади. Аммо график иш ўтказиш усулида ҳаддан ташқари кўп меҳнат ва вақт сарфлашга тўғри келади. Қолаверса, бу усул ёрдамида боланинг график тайёргарлик даражасини кўрсатувчи зарурий сифатларни аниқлаш ҳам мушкул. Ваҳоланки, замонавий чизмачилик ўқи…

Суҳбатдош
Абдусами ҲАҚБЕРДИЕВ.

Миллий имло минбари

ИСТИҚЛОЛ АЛИФБОСИ

ЛОТИН ҲАРФЛИ ЎЗБЕК ЁЗУВИ ҲАҚИДАГИ ҚОНУНГА ЛИСОНИЙ ШАРҲ

Лотин ҳарфли ўзбек ёзувини жорий этиш тўғрисидаги Қонун давлат тили ҳақидаги Қонунни тўлдиради, унинг тўла амалиёти учун замин ҳозирлайди; давлат тили ривожи, барқарорлиги ва жаҳоншумул нуфузининг ортиши учун имкон яратади; **энг муҳими,** ёзув тилининг миллийлашуви ва демократлашуви учун йўл очади; ўзбек халқи ўз истиқлол ёзувига эга бўлади.

«Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Қонунда, аввало, 30-йилларда амалда бўлган лотин-ўзбек хати заминида ўзбек тили истиқлол алифбоси сирасини яратиш, ўзбек миллий ёзуви тизимини янада такомиллаштириш кўзда тутилган. Қонунга кўра, 31 ҳарфий белги ва апостроф (тутиқ ишораси) расмийлаштирилган. Улардан 30 таси миллий товуш ифодасига эга бўлиб, фақат иккитаси ҳарфий белги — ёзув белгиси сифатида олинган: С(Ц), тутиқ(,) каби. Бундай миллий алифбо сирасига кирмайдиган ҳарфий белгилар жорий ёзувимизда кўп эди: **я, ю, е, ё, ц, ь, ъ** каби (булардан **е** ва **ъ** миллийлик хусусиятига кўпроқ эга бўлган).

Алифбо ислоҳоти қуйидагича содир бўлди:

а) жорий алифбо сирасидаги кўпчилик ҳарфлар махражи лотинча махраж билан алмаштирилди;

б) тўққизта ҳарф ўз ҳолича олинди: **А, О, Е, Д, К, М, Н, Т, Х** каби;

в) еттита ҳарфнинг махражи қисман ўзгартирилиб, улар миллий тил товуш табиатига мувофиқлаштирилган;

г) уч ҳарфнинг махражи ва вазифаси алмашди: **Б** ҳарфи **В** белгиси билан, **П** ҳарфи **Р** белгиси билан, **Ц** ҳарфи **С** белгиси билан.

Шунингдек, лотин ёзуви тизимига кўра, апостроф ишораси «тутиқ» номи билан киритилди.

Лотин ҳарфли ёзувга ўтиш ҳақидаги Қонун «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили тўғрисида»ги Қонунида алоҳида таъкидланган «...жўғрофий-ҳудудий ўринларнинг номлари ягона миллий шаклда берилади ва республика давлат тилида ёзилади», «ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятларига асосланган ҳолда ўзбек тилида рақам этилади» каби тезисларнинг тўла амалиёти учун кенг йўл очади.

«Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Қонунда миллий тараққиёт қонуниятига, халқ хотираси, маънавият, қадрият ва миллий-маданий мерос узлуксизлиги тамойилига алоҳида эътибор берилган: қонунда ўзбек миллий ёзувининг 1934 йилда ислоҳланган лотин-ўзбек алифбоси (хати) асосга олинган; ҳозирги ўзбек адабий тилининг ўзига хос фонетик хусусиятларидан бўлмиш олти унлилик тизими сақланган, энг муҳими, ўзбек тилининг ички тараққиёт қонуниятларидан ҳисобланган **о-лашиш** ҳодисасига айрича аҳамият берилган. Дарҳақиқат, **о-лашиш** ҳодисаси, унинг тараққиёти, қўлланиш кўламининг кенглиги ва ўзига хослиги туркий дунё тилларидан фақат ўзбек тилига хосдир (қозон татарлари тили бундан мустасно).

Бизнингча, лотинча **о** белгиси ўзбек тилидаги **о** товуши учун ҳар жиҳатдан айнан мос бўлиб тушган. Қиёсланг: кино, киноактёр, вино, кило (килограмм).

Янги алифбони жорий этиш тўғрисидаги Қонунда уни ҳаётга татбиқ этиш муддатлари, йўл-йўриқлари, босқичма-босқич амалга ошириш усуллари ва шакллари аниқ белгилаб кўрсатилган. «Лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбосини жорий этиш билан бирга Ўзбекистон халқининг миллий ифтихори бўлмиш, бебаҳо маънавий мерос бўлган араб алифбосини ва кириллицани ўрганиш ва улардан фойдаланиш учун зарур шароитлар сақлаб қолинади» (2-модда).

Маълум бўладики, лотин ҳарфли ўзбек ёзувини жорий алифбо заминида, унга қиёслаб ўрганилса, ўзлаштириш осон кўчади. Бу усул кенг жамоатчилик, айниқса, маориф, халқ таълими, матбуот ва нашриёт ходимлари учун ҳар жиҳатдан қулайлик ва изчиллик туғдиради.

Кўриниб турибдики, ўзбек тили истиқлол алифбосини яратишда ёзув такомили анъаналари, хотира ва таълим узлуксизлиги устиворлиги, жамият эҳтиёжи ва давр талаби ҳисобга олинган. Алифбо сирасидаги ҳарфлар, биринчидан, миллий тил товуш тизимига мувофиқлаштирилган, иккинчидан, ҳар бир ҳарфнинг коммуникатив вазифаси, қўлланиш доираси кенгайтирилган: ҳарфлар ўзбек тили сўз бойлигининг ўз ва ўзлашган қатламларида бирдай қўлланаверади.

Шунингдек, миллий тараққиёт истиқлол алифбоси тизимида алифбо тузишнинг «математик формуласи» билан бир қаторда «грамматик формуласидан» ҳам кенг фойдаланиш зарурлигини тақозо этади. Агар алифбонинг «математик формуласи»да миқдорий мувофиқлик, яъни товуш ва ҳарфларнинг миқдорий тенглиги ҳисобга олинса, «грамматик формула»да сифатий мутаносиблик, яъни муайян товуш мажмуаси, (товуш, унинг саси, тусланиши, товланиши, руҳи, оҳанги)нинг аниқ бир белги (ҳарф) воситасида ифодаланиши асосга олинади. Шунга кўра, алифбо сирасидаги бир ҳарф бинар ёки полифункционал жиҳатга эга бўлиши мумкин. Масалан, **қ** ҳарфи муайян нутқ вазиятларида **ҳ, г, х, в** товушлари тарзида товланиши мумкин: оҳтепа, чироғ ёки қишлоғ, махтанчо (мақтанчоқ) сочув (сочиқ) каби.

Демак, лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбосини жорий этишда туркий дунё тиллари ва ривожланган жаҳон тиллари тажрибасига таянилган ҳамда алифбо тузилишининг «грамматик формуласи» ва жаҳоншумул андозасидан фойдаланилган. Истиқлол алифбосини жорий этишда ёзувимизнинг умумтуркий йўналишда тадрижий йўл билан такомиллаштириш, лотин-туркий ҳарфлари миқдорини орттириш, номувофиқ — ўзбекча товуш талаффузига эга бўлмаган элементлардан фориғ қилиш, шу асосда ўзбек миллий ёзувини тўла демократлаш — халқаро нуфузини орттириш тамойили танланган. Амалдаги ёзувимизни инқилобий усулда бутунлай бузмай туриб, келажакни кўзлаб иш тутиш маъқул кўрилган: энди ёзувимизнинг жаҳоншумул қиймати камида 10 фоизга ортади.

Лотин ҳарфли ўзбек ёзувини ҳаётга тадбиқ этишда шошма-шошарликка, ҳайбаракаллачиликка, инқилобий сохта сакрашларга, шовшувнависликка йўл қўймай, Қонунда алоҳида таъкидланганидек, пухта ишланган амалий режалар, илмий-назарий тадбирлар ва халқчил усуллардан кенг фойдаланиш зарур: «Олмаота»ни Алмати, «Ашхобод»ни Ашгабат тарзида ёзиш ва ўқиш миллий саводхонлик учун хилофдир. Аёнки, Қонун амалиёти халқ таълими жабҳасидан, даставвал, умумтаълим мактабларининг биринчи синфидан бошланади. Бу тадбир, бир томондан мактаб ислоҳотини тезлаштирса, иккинчи томондан таълим ислоҳотини қийинлаштиради, мураккаблаштиради, маориф ходимлари масъулиятини — юмуш доирасини янада орттиради. Чунки ёзув ислоҳоти заминида ижтимоий-сиёсий, моддий-маънавий ва маданий-маърифий муносабатлар, комил инсон тарбияси, етук инсон бутунлиги — маънавий саводхонлик ётади. Бироқ миллий-маънавий саводхонликка осонгина эришиб бўлмайди. Бунинг учун мактабларни тўла ислоҳлаш, савод чиқариш усулини тубдан демократлаш, етмиш йилдан ортиқ ҳукм сурган «саводхонлик бюрократияси»ни батамом парчалаш лозим бўлади. Бунинг учун ўқув режасини ўзгартириш, ўқув воситалари ва соатларини ислоҳлаш, беш поғонали «дарс» тушунчасини «маънавий сабоқ», «дарснинг мақсади» тушунчаси билан мувофиқлаштириш, ўқувчи ва ўқитувчиларни ижтимоий ҳимоялаш, мактабга истиқлол мафкурасини тўла сингдириш, тезкорлик билан бошланғич мактаб моддий-техник ва ўқув-методик базасини яратиш, ўқитувчилар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш даркор кўринади. Бунда нашриёт, матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларининг вазифаси янада масъулиятлироқдир.

Лотин ёзуви асосидаги ўзбек алифбосини ҳаётга жорий этиш босқичма-босқич амалга оширилади: қонун ижроси халқ таълими соҳасида 1995 йилнинг сентябридан бошланиб 2000 йилда тугалланиши керак. Аммо лотин ҳарфли ёзувни мукаммал ўрганиш узоқ муддат давом этади. Шуни унутмаслик керакки, мазкур Қонун ижроси учун, аввало, ўзбек тили имло қоидалари ва тамойиллари илмий асосда ишлаб чиқилиши лозим; касбкор, ҳунар-техника ва илм-фаннинг турли тармоқларига оид имло луғатлари тузилади; лотин ҳарфли ёзувда иш юритиш китоблари, қўлланмалар, амалий ва услубий тавсиялар чоп этилади. Ўзбекча тўғри ёзув йўллари: имло қоидалари, ишорат қоидалари ва белги-имло қоидалари каби уч қисмдан иборат бўлади.

Янги алифбони ўрганишда тарихий-қиёсий ва жорий ёзув билан таққослаш усулларидан фойдаланиш ҳар жиҳатдан фойдалидир. Уни ҳаётга жорий этишни жадаллаштириш ва осонлаштириш мақсадида яна қуйидаги тадбирларни маъқул кўрамиз:

1. Берилган алифбо сирасидаги белгиларни иккига бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир: а) миллий товушни ифодаловчи ҳарфлар; б) миллий товуш ифодасига эга бўлмаган ҳарфлар: тутиқ белгиси ва ц белгиси (булардан имловий белги сифатида фойдаланилади).

2. Алифбо сирасини белгилашда, имло қоидаларини яратишда ва луғатлар тузишда амалдаги алифбо тартибини сақлаш ва ҳарфларни бир хилда номлаш ўринлидир.

3. Тўғри ёзув йўллари белгиланганда, орфография ва пунктуация қоидаларининг ўзаро узвий боғлиқлиги албатта ҳисобга олиниши зарур. Шунингдек, имловий белгилар ва уларга оид таъриф-тавсифлар аниқ айтилмоғи лозим.

4. Ўтиш даври ва ўрганиш кечимида айрим белгиларнинг қўлланиш доирасини ўта чеклаш зарур. Улар жаҳоншумул географик номлар ва исм-шарифларда қўлланиши мумкин.

Ҳар бир ёзув белгисига (ҳарфга) фан-техника ва тилшунослик илмининг жаҳоншумул ютуқлари «минбаридан» туриб ёндошмоқ талаб этилади.

Имлонинг тарихий-график тамойили бунга йўл беради.

Миллий имло тамойилига кўра, ёзувда **ц** ҳарфи **с** билан, я-уа, ю-уи, ё-уо тарзида берилади; юмшатиш белгиси (ь) эса бутунлай ишлатилмайди.

5. Ўзлашма сўзларни, қайси тилдан олинишидан қатъи назар, ўзбек тили талаффуз қонуниятлари ва ифода усулига мослаб олиш мақсадга мувофиқдир. Бунда умумтилга хос миллий талаффузни хусусий талаффуз билан қориштирмаслик керак. Масалан, кино, кило сўзларидаги о белгиси бино, кимйо, барно, доно, дарйо сўзларидаги каби талаффуз этилади. Олинма (ўзлашма) сўзлар ўз ҳарфларимиз билан ёзилмоғи лозим.

Карим НАЗАРОВ,
ТошДУ ўзбек тилшунослиги кафедраси мудири, профессор.

«МАЪРИФАТ» ХАБАРЛАРИ

МАКТАБГА ТАБИИЙ ГАЗ

МАРҲАМАТ. Шукурмерган қишлоғидаги Ҳамиджон Исоқов номидаги 12-мактаб биносининг қурилиб, фойдаланишга топширилганига уч йил бўлди. Шу пайтгача синф хоналари буғ ёрдамида иситиларди. Яқинда мактаб маъмурияти ёрдамчи хўжаликдан тушган 270 минг сўм маблағга газ қувурлари ўтказишга қарор қилди. 400 метрлик масофага табиий газ қувурлари ётқизилиб, билим масканига «зангори олов» уланди. Бу ғамхўрликдан мактаб жамоаси ва ўқувчилар беҳад хурсанд.

А. ЭРАЛИЕВ.

САМАРАСИ ЯХШИ БЎЛАЯПТИ

ҚАМАШИ. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш борасида тумандаги 54-ўрта мактабда бир талай ўзига хос тадбирлар ўтказилмоқда. Чунончи, дарс ўтиш жараёнида фақат китоблардаги мавзулар билан чекланиб қолмай, маҳалладаги нуфузли оилаларнинг бошлиқлари, нуроний отахонлар, меҳнат фахрийлари ҳам таклиф этилиб, ўқувчилар билан мулоқотлар, тарбиявий соатлар уюштирилаяпти.

Кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги икки йилда олиб борилган ана шу иш услубининг натижаси яхши самара бермоқда. Ўзгаришлар фақат таълимдагина бўлмай, тарбияда ҳам сезилмоқда. Мураббийларимиз бу усулни қўллаб қувватлашмоқда.

З. ТОЖИЕВА.

БЎЛҒУСИ ҲАЙКАЛТАРОШЛАР

ИЗБОСКАН. Шермат Юсупов номидаги 8-иқтидорли болалар нафис санъат мактабида ҳайкалтарошлик ишларини ўрганишга катта эътибор билан қаралади. Ёшларга бу муҳим ҳунарни ўргатишда малакали мутахассис Абдужаббор Жамолиддинов етакчилик қилиб келади.

Эндиликда ёш ҳайкалтарошлар қўли билан бунёд этилаётган санъатнинг нозик дурдоналари кўпчилик эътиборини тортмоқда. Болалар ижодига мансуб кўплаб кўргазмалар ҳозирданоқ туманнинг кўзга кўринарли жойларидан ўрин ола бошлади.

Ш. КЕЛДИЕВ.

ҚУТЛАЙМИЗ!

Ҳурматли Бакир МАХСИЛОВ!

Сиз узоқ йиллар Паркент туманидаги мактабларда меҳнат қилиб ўқитувчиликдан то туман халқ таълими бўлими мудиригача бўлган масъул лавозимларга кўтарилдингиз.

Туман педагоглари жамоаси умрингиз фаслининг 60 баҳорини қаршилаётган шу қувончли кунларингизда барча ниятларингиз амалга ошишини истайди. Сизга узоқ умр, мустаҳкам соғлиқ, эзгу ишларингизда омадлар тилаймиз.

Паркент тумани халқ таълими бўлими жамоаси.

Ҳурматли Замон СОЛИЕВ!

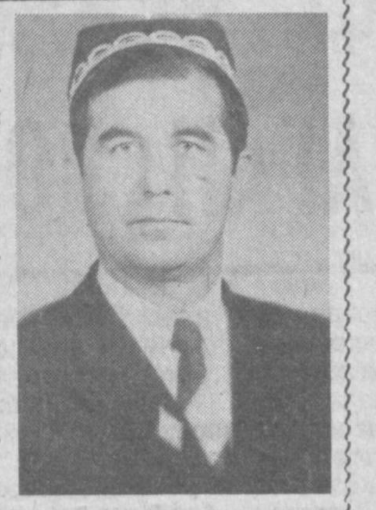

Сиз меҳнат фаолиятингизни ёшларга устозлик қилишдек шарафли ишдан бошладингиз. 1962 йилдан буён мактабга раҳбарлик қилиш баробарида, янги мактаб қурилишига ва 4 гектар боғ яратишга бош-қош бўлдингиз. Минглаб шогирдларга устозлик қилдингиз.

Таваллудингизнинг 60 йиллиги нишонланаётган ушбу кунда Сизга соғлиқ-саломатлик, тинч-омонлик ва узоқ умр тилаймиз.

Паркент тумани халқ таълими бўлими.

Қадрли Ҳикматулла ФАХРУТДИНОВ!

Қорақалпоғистон Республикаси Элликқалъа туманидаги 28-ўрта мактаб жамоаси Сизни қутлуғ 60 ёшингиз билан муборакбод этади.

Ҳамиша сиҳат-саломатлик сизга ёр бўлсин, ижодингизга зафарлар тилаймиз!

28-мактаб жамоаси.

Ҳурматли Маъмура ТИЛАКОВА!

Меҳнат фаолиятингизнинг ўттиз йилини ёшлар таълим-тарбиясига сарфладингиз.

Таваллуд топган кунингизнинг 50 йиллигини нишонлаётган экансиз, доимо соғ ва саломат юринг, мунис ва мўътабар юзингиздан кулгу аримасин!

Қарши туманидаги «Ўзбекистон мустақиллигининг бир йиллиги» номли мактаб жамоаси.

ЗУККОЛАР БАҲСИ

Ёш истеъдодларни қидириб топиш ва уларни ғоявий-маънавий жиҳатдан тарбиялашда Ўзбекистон телевидениеси ўсмирлар ва ёшлар таҳририяти ходимларининг ҳиссаси катта бўлмоқда. Таҳририят ташаббуси билан ўтган йили ўсмирлар ва ёшларнинг 30 га яқин учрашуви ўтказилди.

Яқинда «Ўйла, изла, топ» рукни остида ўсмир ва ёшларнинг яна бир кўрик-танлови бўлиб ўтди. Унда «Насаф» (Қашқадарё), «Амир Темур» (Фарғона), «Ал-Беруний» (Сирдарё), «Пешку» (Бухоро), «Ургут» (Самарқанд), «Чиноз» (Тошкент) ижодий жамоалари иштирок этди.

Танлов ғолиблари пул ва қимматбаҳо совғалар билан тақдирландилар.

Оллоёр ОМОНОВ.

Сардор МАҲМУД
Ислом тарихи

Инглизчадан Жамолиддин Ҳамдам ва Шариф Холмурод таржимаси

Қалавуннинг ҳукмдорлик фазилатлари. Қалавун Исломга катта муҳаббат билан қарар ва шунинг учун ҳам душманларни кечиролмасди. Граф Болдвин Булонский салбчиларнинг биринчи князлигини ташкил этган Арманистон ҳали ҳам насронийлар тасарруфида бўлиб, Абаға билан мусулмонларга қарши иттифоқ тузган эди. Шунинг учун Қалавун Арманистонга қўшин юбориб, салбчилар бунёд этган барча қалъаларни эгаллади. Уларни вайрон қилиб, франклар истилоси даврида юриш қатнашчилари бузиб ташлаган мусулмон қалъаларини эса қайта тиклатди. Бугунгача Қоҳира ҳуснига гулдай ярашиб турган катта масжидни қурдирди. Бу шаҳарда дунёдаги энг йирик шифохона асос солганлиги унинг буюк хизмати бўлди. У очдирган тиббиёт мактаби мутахассислар билан таъминланиб, янги ускуналар билан жиҳозланганлиги жиҳатидан юқумли касалликларга қарши эркаклар ва аёлларга айрим хоналарда кенг эслаш ишларини олиб бориш ва кўпгина хасталиклар тўғрисида мутахассисларнинг маслаҳатларини ташкил этиш имконини берарди. Бу беморхона қўлга киритган ютуқларнинг аҳамияти бугунги замондошларимизнинг ҳам ақлини ҳайрон қолдиради.

Қалавун авлодлари. Қалавуннинг ўғли валиаҳд султон ал-Ашраф 1291 йилда салбчиларнинг сўнгги қаршиликларини синдирди. Бу ҳатто буюк Салоҳиддин учун енгиб ўтиш қийин бўлган учинчи салб юришининг барча жангларига сабаб хизматини ўтаган Аккра шаҳрида юз берди. Султон Ашраф эгаллаганидан кейин шаҳар қарийб 200 йилга барча салбчилардан тозаланди. Баҳри мамлукларга бахт кулиб боққан давр аллақачон ўтиб кетган эди. Ал-Ашрафнинг вориси ан-Носир даврони машаққатли замонга тўғри келди. Унинг подшоҳлигида мамлуклар 1299 йили Химс яқинида Хулагухоннинг чевараси Ғазондан мағлубиятга учрадилар. Бироқ уч йил ўтгач, Ғозон улар устидан тўла-тўкис ғалаба қозониш ниятида қайтиб келганида мамлукларнинг кучли қўшинлари қарши жангга киришиб, уни тор-мор қилдилар. Лекин бу саваш катта аланганинг сўнгги ёлқини бўлди. Шундан кейин баҳри мамлуклар диққатга сазовор бирор иш қилмадилар. Бир неча йилдан кейин ниҳоятда заифлашиб қолганларида уларни турк соқчиларининг, буржи мамлуклар деб аталган бошқа бир гуруҳи осонгина тахтдан ағдарди. Қоҳира қўрғонида (буржида) узоқ вақт қарор топганликлари сабабли улар шундай номга сазовор бўлдилар. Ан-Носир маданиятли подшоҳ ва санъатнинг буюк ҳомийси эди. У кўплаб бинолар, арклар, боғларни ҳамда йирик илмий марказга айланган Қоҳирадаги Носирийа мактабини бунёд эттирди.

Буржи мамлуклар (1382 — 1512-йиллар). Янги мамлук соқчиларига Борқуқ бошчилик қиларди. Забардаст шахс бўлган бу киши сўнгги баҳрий султонини осонгина тахтдан ағдарди. Буржилар энди наслдан-наслга мерос бўлиб ўтмайдиган янгича ҳукумат туздилар. Бу ҳукумат бир гуруҳ кишиларнинг ҳарбий бошлиқлар томонидан ўрнатиладиган ҳукмронлиги (олигархия) шаклига эга бўлиб, султоннинг ўғли ҳадеб отаси ўрнига даъвогарлик қилаверишига йўл қўйилмасди. Шунинг учун ҳарбий бошлиқларнинг ўзлари тез-тез ўзаро жанжаллашиб, иғво уюштириб туришар, султонларнинг авлодлари эса тожу тахтни узоқ сақлаб туролмасдилар. Буржи мамлуклар кучли ҳукмдорларга эга бўлолмадилар, баҳри мамлуклардек муваффақиятларга эришолмай, тарихда бирорта кўзга кўринарли из қолдиролмай ўтдилар. Улар даврида турли вилоятларнинг ҳокимлари ҳаддан ташқари тез алмашиб турганликларидан ҳатто амалдорлар маҳкамасида ўз вазифасига қизиқиш сўниб кетди, кишилар лавозимларида ўзларини омонат сеза бошладилар. Нотўғри бошқарилаётган мамлакат тобора қашшоқлашиб борарди. Бу вазият Ўрта Осиёдан тортор (муаллиф усмонли турклардан бошқа туркийларни шундай атайди) подшоҳи Темурнинг Шомга бостириб келишини тезлаштирди. Натижада мамлакатда тартиб ўрнатилиб, унинг гуллаб-яшнаши таъминланди. Мисрда ҳам Шомда ҳам темурийлар келгач, деярли бир аср мобайнида ташқи савдо алоқалари кенгайиб борди. Миср асосан Ҳиндистон ва Узоқ Шарқ билан савдо-сотиқ муносабатларини ўрнатди. Буржи мамлуклар маълум даражада куч-қувватга тўлдилар. Темплярлар Гай Лусайнанскийнинг ворислари назоратидаги мудофаа туманига айлантирилган Кипрни эгаллаганликлари уларнинг ютуқларидан бири бўлди. Зеро, собиқ салб юришчилар бу ердаги сув йўлларида қароқчилик билан шуғулланиб, мусулмон кемаларига хавф солиб туришарди. Султон Барслей уларга қарши куч юбориб, оролни босиб олди. Князларни мағлуб қиларкан, минг нафар княз бўйнига занжир солиб у ердан ҳайдаб чиқарди. Шундан кейин Родосни эгаллаб турган авлиё Жон князлари султон Барслей билан сулҳ тузишга мажбур бўлдилар.

Мамлуклар қўлга киритган ютуқлар — Ибн Таййима (1263 — 1326-йиллар). Мамлукларнинг шу икки шохобчаси ҳукмронлиги икки ярим аср давом этди. Бир-бирларини танимаган султонлар бошқа мусулмон ҳукмдорлари қандай иш тутганликларини ўрганиб чиқишга қарор қилдилар. Мамлуклар ҳукмронлик қилган замонларда амалий фанлар, тарих, санъат ва касб-ҳунар соҳасида катта ишлар қилинди. Бироқ бир нечтагина номни ҳисобга олмаганда, ўша даврда бирорта йирик мутафаккир ёки олий даражадаги ёзувчи дунёга келмади. Имом ибн Таййима шу муҳитда яққол кўзга ташланиб турарди. Таги ал-Дин Аҳмад ибн Таййима Дамашқда яшаб, дорилфунунда ханбалий ҳуқуқшунослигидан мударрислик қиларди. Бу йирик олим, баҳодир жангчи ва беназир мусоҳабачи қатъий қарашларга эга эди, кўп ҳолларда Қуръонга билимдонларча тафсирлар берарди. У бошқа кўпгина масалаларда ҳам ғоят дадил фикрларга амал қилардики, бу ўзгаларга ҳаддан ташқари кескин кўринарди. Ибн Таййимани кўплаб машҳур кишилар, жумладан, ўн саккизинчи аср Арабистонидаги буюк сипойи, ваҳҳобийлар ҳаракатининг асосчиси Муҳаммад ибн Абдул Ваҳҳоб ҳурмат қилишарди. Ибн Таййима фавқулодда истеъдодли нотиқ эди; у жангчи сифатида савашишга қодир эди ва буни монголларга қарши урушларда қатнашиб исбот қилди.

Тарих. — Ибн Холлиқон (1211 — 1282-йиллар). Мусулмон тарихидаги энг буюк таржимаи ҳолнавис Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Холлиқон ҳам шундай йирик шахслардан эди. У мусулмонлардан 865 машҳур киши таржимаи ҳолини акс эттириб берганлиги билан маълумдир. Унинг катта илмий қобилиятини намойиш қилган бу асар ўша даврнинг барча талабчан мунаққидлари томонидан умр баёни бобида мислсиз буюк асар деб эътироф этилди. Шу даврда яна уч тарихчи — Ибн Тангриберди, Жалолиддин Суютий ва ал-Мағризий яшаб ижод этди. Улар аббосийлар салтанатининг тарихчилари сифатида айтарли кучли эмаслар, чунки асарларида ўзларигача ўтган ёзувчилар ижодидан фойдаланишган. Лекин, шунга қарамасдан, улар амалга оширган ишлар ўша давр тарихи учун муайян қимматга эгадир.

Фанлар. Бу соҳада бир қанча буюк шахслар бўлган Ибн Аби Усайбиаҳ (1203 — 1270) тиббиёт тарихи бобида танилган. У рўёбга чиқарган «Табобат илми тарихи» аксарияти айни бир пайтда файласуф ва олим бўлган 400 табибнинг ҳаёти ва фаолиятини ўз ичига олади. Шу жиҳатдан ҳам унинг асари араб фанларининг қомуси саналади. Қалавун касалхонасининг табиби бўлган Али ибн ан-Нафия қон айланиш тартибини тушунтириб берди. Ал-Байтарий жониворларни даволаш соҳасида йирик мутахассис эди. Ҳалаблик ибн Аби ал-Маҳосин ҳамда Абдул Фадл ибн ан-Нағид кўз шифоловчи катта табиблар эдилар. Султон Салоҳиддин саройида ҳокимлик қилган Ҳибатуллоҳ ибн Жумай тана жисмоний ҳолатига руҳиятнинг таъсирини ифодалаб, руҳий жиҳатдан шифолашга доир шу давргача бутунлай номаълум бўлган янгича даволаш усулини ташкил қилувчи тавсиялар ишлаб чиқди.

Қурилиш. Мамлуклар, айниқса, уларнинг баҳрийлар шохобчаси масжид ва ёдгорликлар бунёд этишга катта эътибор бердилар. Осма қувурлар ўтказиб, кўприклар, боғлар, шаҳарга дарвозалар, масжидлар, мактаблар, хонақоҳлар қурган Баҳри Султон ан-Носир улар орасида энг машҳури эди. У 1304 йилда бунёд этган ан-Носирийа мактабининг биноси меъморчиликнинг яхши намунаси ҳисобланади. Барқуқ, Кайт Бей (улар бунёд этган масжид ва мадрасалар ҳали ҳам мавжуд) ва ал-Ғурий мамлукларнинг энг буюк бинокорлари саналарди. Услубий гўзаллиги жиҳатидан ажралиб турувчи улар бунёд этган бинолар мусулмон меъморчилигига ўзига хослик бағишлади. Умуман, мамлуклар фан ва санъатда ўз изларини қолдирганликларини айтиб ўтиш лозимдир.

(Боши ўтган сонларда).

(Давоми бор).

ИСНОДГА ИСЁН ИЖОД

Табиат мусаффолик билан латиф ва ҳабибдир. Инсоният ёруғликка хуштор ва маҳбубдир. Ҳаётнинг қиммати шундаки, аввалambor у покиза. Гард юқтиргиси келмайди. Ўпкаси соф ҳаво олиб туриши керак. Шу важдан ўзбек ҳовлилари ва кўчалари ҳар наҳор чиннию моҳ қилиб супурилади, саратон чангларини бостириш учун қалин қилиб сув сепилади. Наврўз асносида эса, уйлар кўтарилади, деразалар ярқиллатилади. Бугина эмас. Одам ўз аъзои баданини ҳам поклайди, ғусл қилади. Қўсқилар ечилади, ҳарир либослар кийилади. Хусусан, мусулмоннинг мижози шунақа.

Афсус, минг надоматларким, касал кўп, масал кам. Совунимга кир ювмабсан дейдиганлар, рост кўча қолиб, паст кўчага уриб кетадиганлар, пўстакни поча пўстин қилиб сотадиганлар, етимнинг нонини туя қиладиганлар, бир соатлик адолатнинг етмиш йиллик ибодатдан афзаллигини билмайдиганлар, чиқарин ўйламай эшик очадиганлар орамизда сонминг. Аларки, мустақиллигимиз неъматларини, қадриятимиз ниҳолларини, миллиятимиз туйғуларини топтаб, ҳамма муқаддас нарсаларни нафсга «бор барака!» қилсалар, шайтонлаб, инсоф ва диёнатни, иймон ҳам эътиқодни мағзавага айлантириб юборсалар, нетмоқ керак? Тўғри, давлат бор, қонун бор, қози бор. Аммо маънавиятнинг тубанлашиб кетишини куч билан, кишан билан зинҳор тўхтатиб бўлмас. Одатда энг қийин ва қалтис дамлар донишмандлар панди асқотади. Вақтиким, эндиликда бизларга сўз санъатининг қадимги намуналаридан бири, касални тузатувчи масал даркор. Эзоп масаллари, Гулханий масаллари, Крилов масаллари. Имо-ишорали пандлар, мажозий сўзлар, киноявий иборалар, қушларни, ҳайвонларни, балиқларни, ҳашаротларни, ўсимликларни, аъзоларни гапиртириш орқали бўлса-да, хом сут эмган банданинг, номукаммал махлуқнинг бад феълини ўзгартирадиган, ёмонликдан қайтарадиган, тавфиққа келтирадиган лўнда ахлоқномалар.

Мен ана шу оғир адабий жанрнинг, савобидан кўра азоби мўлроқ масалчиликнинг таниқли бир намояндасини яхши биламан. У менга ини қатори. Ота маҳаллам Сақичмонга ёндош Сағбондан бўлур. Исми шарифи Яқин Қурбон ўғли. Мана, уни ҳам адабиётимизнинг оқсоқоллари силсиласига қўшиб турибмиз.

Билмадим, билолмадим, Ямин Қурбон бадиий ижод дардига қай йўсин, кимларнинг рағбатида чалинди экан? Бу хос тадқиққа боғлиқ масала. Ҳархолда, суяк сурмаган. Эҳтимол, Эски Жўвада қорамалдоғида жажжигина латта қўғирчоқ ўйнатиб, «Найзонгул» айтадиган сағбонлик қизиқчи чол иштиёқ уйғотгандир унда. Эҳтимол, 30-йиллардаги жўшқин ва фожиали адабий муҳитни акс садолари зарра солгандир шикаста юрагига. Аниғи шуки, Яқин Қурбон 24 ёшида, толибликнинг сўнгги йилиёқ адабиёт оламига кирди. Қалдирғоч тўплами «Қизиқ ҳангомалар»ни Ўзадабийнашр (эндиги Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси) чоп этди. Унга закки таъб адабиётшунос Тўхтасин Жалолов холис ички тақриз берди, ёш қаламкашлар мураббийси Шукрулло муҳаррирлик қилди. Салкам 40 йил сурункасига бадиий неъматлар — мажмуалар тақдим этиб келаётир. Ҳозиргача кун юзини кўрган китоблари: «Меҳрим ва қаҳрим», «Пуфаклар», «Гул ва тиканак», «Масаллар», «Ўзлари», яна «Масаллар», «Қарға ва лайлак», «Мураккаб масала» (ўрисча), «Ўткир асал», «Омонёр», «Аҳмоққа тўқмоқ», «Бир шода қалампир», «Ҳам куласиз, ҳам куясиз», «Қари қиз овга чиқди»...

Айтмоқчи, бир воқеа хаёлдан кўтарилибди. 1932 йили бирамас икки масалчи — Сағбонда Яқин Қурбон, Қатортолда Олим Қўчқорбек таваллуд топди. Беш йил сўнгроқ Жалойирда тағин бир масалчимиз Мухтор Худойқул оламга келди. Кошкийди, ҳар ўн йилимиз учтадан Гулханий издошларини икки қўллаб тутса бизга, ҳаётимизнинг кемтикларидан анча-мунча фориғ ўлур эдик.

Себзорга бурилишдаги «Лайлак келди»да турадиган ҳамкасбим Самиғ Абдуқаҳҳор, дардчил пайтида кўргали борганимда, ўкингансимон деганди: «Қайданам шу кўчага кириб қолдим. Сендақа «Яллама ёрим» қилиб юраверсам бўлмасмиди?! Ёмғирдан қутулиб, қорга, «Муштум»дан қутулиб, «Наштар»га йўлиқдим. Асабларим йиртилиб бўлди. Мана, ўзинг кўриб турибсан, масалнинг қаттиқ нонини сувга ивитиб еб ётибман»,

Улус битта кулчани кам еса-да, ақл кўзи очилсин деб, боласига китоб олиб беради, қўлидан етаклаб, маърифатхонада ўқитади. Шундай қилмаганида дунё жоҳиллардан иборат бўлиб қолурди. Ўғлининг топқирлигини сезган падари бузруквор Яминжонга «Зарбулмасал»ни тутқазди. Кейин қайнама булоқларга ташна талабанинг ўзи ўзбек адабиёти бўстонидаги нодир мунозараларни, шеърий номаларни топиб қироат қила бошлади. Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғатит турк» асаридаги «Қиш билан Ёз тортишуви» мунозараси, Юсуф Амирийнинг «Чоғир ав Банг» асари, Яқинийнинг «Ўқ ва Ёй мунозараси», «Мавлоно Ништотийнинг «Боз ва Булбул», «Даф ва Гул», «Най ва Шамшод», «Косаи Чин ва Наргис», «Бинафша ва Чанг» асарлари Ямин Қурбоннинг масалчилик қиёфасини шакллантиришда жуда қўл келди. Шу-шу масал серқирра ижодининг ўзаги бўлиб қолди.

Ямин Қурбон масалларининг фазилати, улар, аввало, халқчил, табиий, шарқона ёзилган. Зўракиликдан холи. Қисқаси, ривожланган тафаккур мевалари. Ўқиган киши хумордан чиқади, эшитган кексалар «Бор экансану, дардкашим», деб шукр қилади.

Мисолларга мурожаат этайлик:

Тилда дўстонадир, дилдан ёвуздир,
Газакли ярангга босгани муздир.
Билмадим, адолат йўлини тутмоқ,
Нопоклар наздида балки номусдир.
Элда бир масал бор, тинглагил, ўртоқ,
Кимгадир ҳикмат у, кимгадир таёқ.

Атиги олти сатрлик шу «Илинж» шеърининг замирида қанча ҳақиқат ётибди.

Ёки «Шербону ҳам Тулкинисо» масали:

Нажирда Шербону ҳам Тулкинисо,
Гаплашиб қолишди тўрда ўзаро.
«Маликам, кўнгилга олмангу оғир,
Авжи туғадирган вақтингиз ҳозир.
Тўғриси, жуда оз, ҳа-ҳа, жуда оз,
Йилда биттагина туғасиз, холос.
Менда бўлганида сиздаги жусса,
Туғардим ҳар йили камида юзта».
Шербону селпинди:
«Тошгинангни тер!»
Мен битта туғсам ҳам
шер туғаман, шер!»

Сўз жилваларини қаранг: урғочи шер билан тулки дейиш ўрнига уларнинг ўзбекчадаги «женский роди» топилибди ва «шер»га «бону», «тулки»га «нисо» қўшилиб, халқона исмлар яратилибди. Чинакам топилдиқ!

Ямин Қурбонда ҳар бир масалнинг сопи ўзидан чиқарилган. Бошламасида ё тугалламасида «қиссадан ҳисса» берилади. Чунончи:

Ҳаёт ҳақ, ҳар ким ўз феълидан топар,
Дерларки, ўт билан ўйнашган ёнар.

* * *

Тош отманг пучмоқдан,
бадбин хаёллар,
Кесилиб кетди сиз суянган толлар!
Бўлмаганга, эй, дил, бўлишай, дема,
Сузиб бўлмас ясаб қоғоздан кема.

* * *

Ўрганган кўнгилни соя бил, ошнам,
Сояда не қилсин андиша, қарор!

* * *

Воҳ, эсиз, бўлди-е тик бошим эгик,
Чиқарим ўйламай очибман эшик.

* * *

Гўлаҳ бўл туғилган элингда, ошно,
Бўлгунча ўзгалар юртида подшо.

* * *

Қай маконда, қай пайт, айт-чи,
ким кўрмиш,
Тўти мусичадан учирма бўлмиш.

* * *

Фаҳми етганга эл нақли эрур дарс:
Бош кишига қай тарздир,
пойнак ҳам шу тарз.

* * *

Дерларки, қўрқканга қўша кўринар,
Кўрингани каби қўйга бўрилар.

Хуллас, Ямин Қурбон масалларининг маърифий аҳамияти, тарбиявий сабоғи, бадиий жозибаси хусусида мўл ва жиддий мушоҳада юритиш мумкин. Лекин кейинги вақтларда негадир масал ўгай боладай, етим қовурғадай мунаққидлар унга парво қилмаяптилар, қиё боқмаяптилар. Балки бунга бир чеккаси ижодкорнинг ўзи, ўта андишалилиги, камсуқумлиги сабабдир. Ҳолбуки, масалнинг қадимги мавқеини тиклашда ҳозир Ямин Қурбоннинг олдига тушадигани кам.

Ямин Қурбон қайси кўчага кирганини билади. Тили бурро масалчи ҳеч қачон сийланмаган, қадри ўрнига қўйилмаган. Биргина Зоҳиджон Обид «Арслоннинг ўлими» масали учун муносиб «мукофот» олди: «Муштум»дан ҳайдалди, китоблари қатағон қилинди, радиодан овози ўчирилди, ойнаижаҳонга чиқазилмади. Демак, масал — асал эмас. Куни кечаги касал жамиятда ҳеч бир тўра масалчини «Бўтам», демасди.

Бир замонлар қизил ўрдадан, коммунистик мафкура меҳваридан мажбуран келтирилган юқумли касалликлар: фаҳш, зино, ришват, балойи нафс, куфр рўвакдай попуклаб кетаётганда иснодга исён ижод қудратидан оқилона фойдалана билмоқ, мустақил Ўзбекистон бўстонларини ғуборлардан покламоқ, оғиздаги ошни олдириб қўймаслик ҳам қарз, ҳам фарз. Бу хизматни ўташда Ямин Қурбон сингари чақмоқни қайтариб турувчи яшинсипарилар бизга кўпроқ керак.

Ямин Қурбон «Ижодимнинг ўзаги — масал» дегани учун унинг дилбар қўшиқларига атай тўхталмадим. Созандалар ва хонандалар ижросидаги ширали қўшиқларидан баҳра олгувчи «Болама ўхшайди овозинг санинг», дейди. Ижоднинг бу даромади ҳам баракали.

Қизил гулнинг тикони кўп бўлади. Муҳаббатни чидаганга чиқарган. Кексаликка ўзини олдирмаган Ямин Қурбон отани ана шу қизил гул васли, халқ ардоғи асраб турибди.

Умрларга барака, тувғонларга барака,
Тунлар танбал уйқуни
қувғонларга барака.
Олсинлар етмиш, саксон,
тўқсону пир юзгача,
У ёғин сўзин ўйлаб кўрармиз
кузгача.

Султон АКБАРИЙ.

"ТИМАРТ" Фирмаси
ЭЖК маркали
озиқ-овқат
ОҚ
ТУНУКАСИНИ
таклиф
қилади
ўлчови
712х820х0,22 мм
Гост 13345-85
Тел.: (3712)
91-02-32, 91-60-01.

Тошкент шаҳар Крупская номидаги педагогика билим юрти томонидан **МАТКАРИМОВА Мамлакат Болтабоевна** номига берилган 817538 рақамли диплом йўқолганлиги сабабли бекор қилинади.

Тошкент шаҳар ҳокими маҳкамаси халқ таълими Бош бошқармаси фан ва халқ таълими ходимлари Тошкент шаҳар касаба уюшмаси қўмитаси ҳамда туман халқ таълими бўлимлари Собир Раҳимов тумани халқ таълими бўлими мудираси Мақсуда ОДИЛОВАга онаси

Мактуба ОДИЛОВА

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этадилар.

«МАЪРИФАТ»

ТАЪСИС ЭТУВЧИЛАР:

Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги, Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими ва фан ходимлари касаба уюшмаси Марказий қўмитаси.

Бош муҳаррир ўринбосари: Абдунаби ҲАЙДАРОВ.

Таҳрир ҳайъати: Умида АБДУАЗИМОВА (бош муҳаррир ўринбосари, илова учун масъул), Ашурали АҲМЕДОВ, Алишер КАРИМОВ, Ғафур МАННОПОВ, Абдулла ОРИПОВ, Тоттлимурод ОТАМУРОДОВ, Абдусамат РАҲИМОВ (масъул котиб), Маҳкам РАҲМОНОВ, Маҳмуд САИДАҲМЕДОВ, Баҳром ҚОДИРОВ, Бегали ҚОСИМОВ, Саъдулла ҲАКИМ (бош муҳаррир), Абдусами ҲАҚБЕРДИЕВ.

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 20.
Факт ва далилларнинг ҳаққонийлиги учун мақолалар муаллифлари масъулдирлар. Фойдаланилмаган мақолаларга ёзма жавоб қайтарилмайди.

МАНЗИЛИМИЗ: Тошкент, 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32

ТЕЛЕФОНЛАР: масъул котиб— 32-54-17, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-55-58.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси.
Корхона манзили: «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй.
Навбатчилар: Ашурали Аҳмедов, Қурбонбой Матқурбонов.

ИНДЕКС: 64595. Буюртма Г.—756. 88503. нусхада босилди, ҳажми 2 босма табоқ. Офсет усулида босилган, қоғоз бичими А-2 Босишга топшириш вақти— 20.00. Топширилди — 20.00. 1 2 3 4 5 6.